

TEOL INFORMATION

Nr. 64 september 2021

Himmelske syner, forfædres spor og aramæiske fragmenter
JESPER HØGENHAVEN

Den kristne kærlighed er ikke en politisk kategori
ETTORE ROCCA

Hvad vil det sige at være *simul iustus et peccator*? Diskussionen om
paradoks og metafor hos Luther
ANNA VIND OG CHRISTINE SVINTH-VÆRGE PØDER

Grøn, grønnere, Københavns Universitet.
Indblik i KU's lange vej mod at blive et grønt universitet
STIG JENSEN

Early Christians and the History of Incarceration
MATTHEW LARSEN

Forlaget Vandkunstens nye teologiske Folkebibliotek
NIELS HENRIK GREGERSEN

Indholdsfortegnelse

Siden sidst af dekan, lektor, dr.theol. Carsten Selch Jensen	3
Himmelske syner, forfædres spor og aramæiske fragmenter af professor, dr.theol. Jesper Høgenhaven	6
Den kristne kærlighed er ikke en politisk kategori af adjungeret professor, ph.d. Ettore Rocca	10
Hvad vil det sige at være <i>simul iustus et peccator</i> ? Diskussionen om paradoks og metafor hos Luther af lektor, ph.d. Anna Vind og lektor, ph.d. Christine Svinth-Væрге Pøder	15
Grøn, grønnere, Københavns Universitet. Indblik i KU's lange vej mod at blive et grønt universitet af lektor, ph.d. Stig Jensen	19
Early Christians and the History of Incarceration by Associate Professor, PhD Matthew Larsen	23
Forlaget Vandkunstens nye Teologiske Folkebibliotek af professor, lic.theol. Niels Henrik Gregersen	27
Krise som forandring og forståelse af ph.d.-stipendiat, cand.theol. Anne-Milla Wichmann Kristensen	31
Sansning, tid og tro. Kunst og indretning i folkekirken, 1900-2020 af ph.d.-stipendiat, mag.art i kunsthistorie Miriam Have Watts	35
Levinus Warner and his reading of Islamic Scriptures by PhD fellow Kentaro Inagaki	42
Programmer for Teologisk Forening og Kierkegaardsselskabet	46
Publikationer fra Det Teologiske Fakultet	48

TEOL-information udgives af Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og udkommer to gange årligt, i februar og september. TEOL-information distribueres gratis til udvalgte offentlige og kirkelige institutioner samt til indenlandske universiteter, gymnasier, hovedbiblioteker og pressen. Bladet kan rekvireres ved henvendelse til Pia Christensen på tlf. 35 32 36 08 eller på e-mail: pic@teol.ku.dk.

Meninger, der tilkendegives i TEOL-information, gengiver de enkelte forfatteres synspunkter og er ikke nødvendigvis udtryk for redaktionens holdning.

Ansvarshavende redaktør: Dekan, lektor, dr.theol. Carsten Selch Jensen.

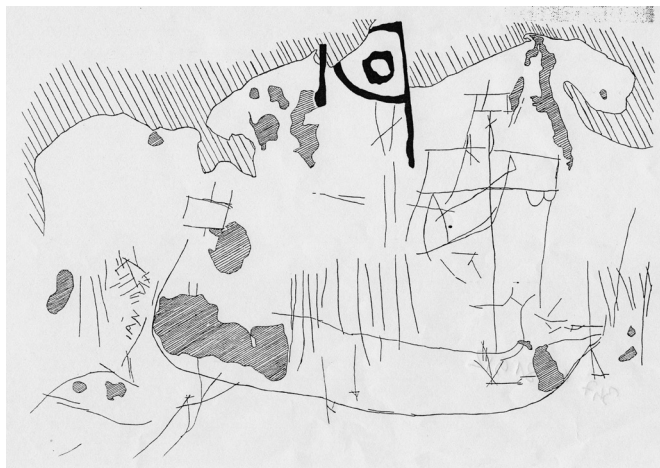
Redaktion: Lektor, ph.d. Christine Svinth-Væge Pøder.

Layout og sats: Specialtrykkeriet Arco.

Tryk: Specialtrykkeriet Arco. *Oplag:* 3.000.

Artikler, der offentliggøres i TEOL-information, kan citeres med angivelse af kilde.

Forsidebillede: <http://scalar.historyofincarceration.com/Visualizations/A24/A24.2.1.jpg>
Graveringen omtales i Matthew Larsens bidrag. Herunder ses en gengivelse af motivet (samme kilde). Bemærk at omslagsfotoet er roteret 90 grader med uret

Det Teologiske Fakultet
Karen Blixens Plads 16
2300 København S
Tlf.: 35 32 36 08
www.teol.ku.dk

Siden sidst

Af dekan, lektor, dr. theol. Carsten Selch Jensen

Foråret 2021 blev endnu et semester præget af COVID-19, hvor fakultetet næsten udelukkende eksisterede i en online form, der omfattede undervisningen, forskningen og hele det underliggende administrative arbejde. Først meget sent i semesteret kunne vi lukke gradvist op igen – denne gang var det de studerende, der fik lov at komme først tilbage, derefter de ansatte.

Det er næppe for meget sagt, at vi alle ser frem til et efterår, hvor vi forhåbentlig får lov til at være et fakultet og et studiested, som primært findes i den fysiske verden og ikke udelukkende i de myriader af zoom-rum, som vi er kommet til at kende så godt. Zoom kan rigtig meget – blandt andet bringe et fakultet med alle sine uddannelser imponerende godt igennem en pandemi – men vi ønsker ikke, at Zoom skal erstatte det fysiske samvær. Det har faktisk kun kunnet lade sig gøre pga. udholdende studerende og ansatte, der alle har fået tingene til at glide, ikke nedad, men jævnt fremad.

Søgetallene til de teologiske uddannelser var gode, og i skrivende stund havde alt i alt 275 søgt ind på teologi. Ganske vist er der tale om en lille nedgang i forhold til sidste år på godt tre procent, men

det hænger givetvis sammen med den generelle nedgang i antallet af ansøgninger til de videregående uddannelser. For Teologi betyder det, at vi endnu en gang forventer at fylde alle pladserne op på de ordinære uddannelser og derudover har tilbudt plads til ca. 30 studerende på den særligt tilrettelagte teologiske efteruddannelse (den såkaldte §1a), der giver kandidaterne mulighed for efterfølgende at søge ind på pastoralseminariet og derefter søge embede i Folkekirken. Fakultetet havde naturligvis helst set, at der blev lempet på dimensioneringen således, at vi kan optage og uddanne endnu flere teologiske kandidater, men hilser det samtidigt velkomment, at der er så stor en interesse for de teologiske fag og de job, som de fører til. I alle tilfælde ser vi frem til at byde alle nye studerende velkommen her på fakultetet til et – forhåbentligt og så godt som – restriktionsfrit semester, hvor vi kan få samlet op på nogle af de fagligt-soziale arrangementer, vi har måttet undvære i de forløbne semestre.

Akademisk har det været et godt forår for fakultet: Lektor Ph.d. Søren Holst blev i maj måned hædret med Bibelselskabets Pris for, som det hedder i begrundelsen, hans evner som “en gudsbenådet

formidler, som kan gøre selv vanskelige fagspecifikke problemstillinger lettere at forstå for en bred læserskare". Samme måned modtog ph.d.-studerende Esben Korsgaard Rasmussen statens prestigefyldte EliteForsk Rejsestipendium for sit arbejde med moderne stat og forståelsen af historien hos den engelske filosof Thomas Hobbes. Endvidere kunne fakultetet offentliggøre udnævnelsen til professor af ph.d. Thomas Hoffmann, Afdeling for Bibelsk Eksegese og ph.d. Amanda Hammer, Center for Afrikastudier med baggrund i deres internationalt anerkendte forskning inden for deres respektive felter. Vi ønsker dem begge tillykke og ser frem til et godt og frugtbart samarbejde. Fakultetet kunne derudover byde velkommen til to nye, idet dr.theol. Frederik Poulsen blev ansat som lektor i Det Gamle Testamente, og ph.d. Mikkel Christoffersen blev ansat som adjunkt i Praktisk Teologi fra og med efterårssemesteret 2021. Vi ønsker også dem tillykke med ansættelserne.

Der er andre kolleger, som vi desværre har måttet sige farvel til i semesterets løb, idet kommunikationsmedarbejder Rose Marie Balslev Willert kort før sommer opsagde sin stilling, da hun havde fået andet arbejde. Lektor, ph.d. Jesper Tang Nielsen og lektor, ph.d. Søren Holst opsagde ligeledes deres stillinger, hvorfra de begge var bevilget overlov. Vi ønsker dem alle tre held og lykke med deres videre karriere og takker for et godt samarbejde gennem mange år.

Flere kandidater har i løbet af foråret med succes forsvaret deres ph.d.-afhandlinger her ved fakultetet, og vi ønsker derfor tillykke til Melissa Sayyad Bach (med afhandlingen *Power of Perception*

in the Community Rule through Stability & Change); Tina Folke Drigsdahl (med afhandlingen *Det helliges dekonstruktion. En læsning af Jean-Luc Nancys tese om kristendommens selv-dekonstruktion og (som følge deraf) en skitse til en kenotisk liturgi*) og Karin Braüner Vium Mikkelsen (med afhandlingen *Folkekirke og (børne)konfirmander med autismspektrum-forstyrrelse. Et empirisk og teologisk studium af inklusion i folkekirkenes relationelle liv*).

På ledelsessiden har der også været ændringer i det forløbne semester primært foranlediget af, at fakultetet sidste sommer fik ny dekan gennem en etårig konstituering. I foråret blev stillingen så opslået og efter en ansættelsesproces fik undertegnede stillingen tilbudt for de næste fem år. Det var således med stor glæde og ydmyghed, at jeg pr. 1. juli formelt tiltrådte stillingen som dekan ved Det Teologiske Fakultet. Også blandt afdelingslederne har der været udskiftninger, idet lektor, ph.d. Johanne Stubbe T. Kristensen stoppede som afdelingsleder på Afdeling for Systematisk Teologi ved udgangen af juni måned efter seks år på posten. Der skal lyde en tak til Johanne for at have varetaget denne vigtige opgave gennem en årrække. Lektor ph.d. Christine Svinth-Væрге Pöder blev efterfølgende indstillet af afdelingen som ny afdelingsleder. Tak til Christine for at påtage sig denne opgave – jeg ser frem til samarbejdet. Umiddelbart før sommer blev professor ph.d. Heike Omerzu udpeget som prodekan, og samtidig blev lektor ph.d. Marlene R. Lorensen udpeget som studieleder – i begge tilfælde er der også her tale om en treårig periode. Både Heike og Marlene har gennem

det seneste år været konstitueret i de to funktioner, og jeg takker dem for deres villighed til at fortsætte arbejdet på de to vigtige poster.

Endelig skal det nævnes, at Velux Fonden umiddelbart før sommer meddelte, at lektor, dr.theol. Tine Ravnsted-Larsen Reeh havde modtaget en bevilling fra fonden på 5.7 millioner kroner til et forskningsprojekt om medicin og teologi i 1700-tallet. Fakultet ønsker et stort tillykke med bevillingen og glæder sig til at se projektet udfoldet over de næste tre år.

Mange andre kolleger ved fakultet har gennem det seneste år lagt kræfter i store og små projektansøgninger. Det er en helt afgørende del af fakultetets virke, at der til stadighed udvikles nye forskningsprojekter, der kan opnå bevilling fra både offentlige og private fonde. Jeg vil derfor gerne her sige alle de kolleger en stor tak for det (ofte usynlige) arbejde, der ligger i at bygge nye projekter op og gøre dem til konkrete ansøgninger. Det er et vigtigt arbejde, I dér gør for fakultetets fortsatte udvikling.

I dette nummer af TEOL Information kommer vi igen vidt omkring og kan læse om så forskellige emner som tidlig apokalyptisk tænkning i relation til dødehavsrullerne (ved professor, dr.theol. Jesper Høgenhaven); det kristne kærlighedsbegreb ved. adjungeret professor, ph.d. Ettore Rocca); paradoks og metafor hos Luther (ved lektor, ph.d. Anna Vind og lektor, ph.d. Christine Svinth-Væрге Pøder); et grønt Københavns Universitet (ved lektor, ph.d. Stig Jensen); tidlige kristne i fængsel (ved lektor, ph.d. Matthew Larsen); anmeldelsen af de to første bind i Vandkunstens nye Teologiske Folkebibliotek (ved professor, ph.d. Niels Henrik Gregersen); om krise som forandring og forståelse (ved ph.d.-stipendiat Anne-Milla Wichmann Kristensen); om sansning, tid og tro i indretningen af moderne kirkerum (ved ph.d.-stipendiat Miriam Have Watts) og endelig om europiske læsninger af islamiske tekster i 1600-tallet (ved ph.d.-stipendiat Kentaro Inagaki).

Rigtig god læselyst!

Himmelske syner, forfædres spor og aramæiske fragmenter

Af professor, dr.theol. Jesper Høgenhaven

Forskningsprojektet AMRAM, der fra 1. juni 2021 har modtaget en bevilling for tre år fra Danmarks Frie Forskningsfond (DFF), skal undersøge hvordan autoritet forvaltes i tidlige apokalyptiske tekster. Udgangspunktet for vores undersøgelse er en antik jødisk tekst fra Dødehavsrullerne fra Qumran, *Amrams Visioner*, som er forfattet på aramæisk.

Autoritet og tekst

AMRAM er et akronym, der står for: *Apocalypticism: Manuscripts, Rewriting, and Authority Management*. Vi begynder med at folde akronymet ud bagfra; for begrebet “authority management” henviser til AMRAM-projektets særlige perspektiv på apokalyptik. AMRAM bygger på den præmis, at apokalyptiske tekster er udtryk for måder at forvalte autoritet på. Autoritet skal i denne sammenhæng forstås som det at påvirke, motivere, ændre og regulere menneskers tankegang og handlemåde. Apokalyptiske tekster blev efter alt at dømme ikke skrevet primært for at underholde eller fascinere – selv om de bestemt kan begge dele. I princippet kan vi selvfølgelig umuligt vide, hvad forfatterne til tekster fra oldtiden tænkte eller ville med deres tekster; men der kan

gives gode argumenter for, at et afgørende formål med teksterne har været at få andre til at tænke og handle på bestemte måder, dvs. udøve autoritet.

Begrebet autoritet har været genstand for mange forskellige tolkninger. Ikke mindst har begrebet været anvendt i en sociologisk kontekst (Max Weber er et klassisk eksempel); og man kan diskutere, om tekster egentlig kan udøve autoritet, eller om autoritet altid er noget, der udspiller sig imellem mennesker på et individuelt eller kollektivt plan. I forbindelse med studiet af antik jødedom er det dog almindeligt at tale om “autoritative tekster” eller “autoritative skriftsamlinger”. AMRAM forsøger at kombinere forskellige teoretiske perspektiver for at indkredse, hvordan autoritet forvaltes gennem de(n) måde(r), tekster bliver udformet på. Mere konkret arbejder vi ud fra den hypotese, at en tekst kan indeholde, hvad vi har kaldt “autoritets-markører” (“authority markers”), dvs aspekter af det litterære design (struktur, udtryksmåde, stilelementer), som plausibelt kan tolkes som midler til at opretholde, forny eller gøre krav på autoritet.

AMRAMs metodiske tilgang er tværdisciplinær: Gennem en kombination

af palæografisk analyse af de relevante håndskrifter fra Qumran, lingvistisk analyse af teksterne, litterær og retorisk analyse og med inddragelse af kognitionssteoretiske perspektiver vil projektet afdække, hvordan de nævnte "autoritetsmarkører" fungerer i en af de tidligste tekster med apokalyptisk indhold.

Apokalypser og apokalyptik

AMRAM er ude på at spore den tidlige udvikling af apokalyptiske ideer. Definitionen af apokalyptik har været omdrejningspunkt for mange debatter. Der er dog nogenlunde enighed om, at apokalyptiske skrifter – eller mere præcist: apokalypser – er et vigtigt fænomen i antik jødisk og tidlig kristen litteratur, særligt gennem en periode fra ca. 200 f. Kr. til ca. 100 e. Kr. Daniels Bog og Johannes' Åbenbaring er de to oplagte eksempler fra GT og NT. Første Enoks Bog, Anden Baruks Bog og Fjerde Ezras Bog er kendte eksempler på apokalypser, der ikke endte med at få en plads i de bedst kendte jødiske eller kristne kano-niske samlinger.

Trods al deres indbyrdes forskellighed har disse skrifter nogle grundlæggende fælles træk: De videregiver en viden, som ville være skjult, hvis ikke den var blevet åbenbaret for bestemte udvalgte personer. Ofte sker åbenbaringen i form af drømme eller syner, formidlet gennem engle eller andre overnaturlige væsener. Apokalypserne giver adgang til en himmelsk virkelighed bagved eller ovenover den synlige, jordiske virkelighed. Mennesker har ikke af sig selv mulighed for at tilgå denne himmelske virkelighed; men åbenbaringerne viser, hvordan det er denne virkelighed, der ligger bag og

i sidste ende styrer den erfarede verden. Først og fremmest kredser disse tekster om forestillinger om en katastrofal ende på den kendte verdensorden, ofte beskrevet som en serie af ulykker, plager, krige og voldsomheder, der kulminerer i Guds endelige dom, der til gengæld vil gøre en ende på alt ondt i verden. Den underliggende opfattelse af virkeligheden er dualistisk, idet der trækkes en skarp skillelinje imellem lysets og mørkets kræfter. Samtidig er forståelsen af begivenhedernes forløb deterministisk: Hvad der sker i verden, følger en på forhånd fastslagt guddommelig plan, som bliver meddelt til mennesker gennem apokalypsernes særlige åbenbaring.

Aramæiske håndskriftfragmenter – apokalyptikkens rødder?

Amrams Visioner hører til den del af de jødiske håndskriftfragmenter fra Qumran (ca 15% af det samlede materiale), der ikke er skrevet på hebraisk, men på aramæisk. Der er overleveret mindst fem manuskripter med denne tekst (4Q543-547). Det er omdiskuteret, om to andre håndskrifter (4Q548 og 4Q549) er en del af denne gruppe.

Amrams Visioner er et testamente. Tekstens hovedperson er Amram, far til Moses, Aron og Mirjam. Skriftet har en rammefortælling, der foregår i Egypten. Her opholder israelitterne sig forud for de begivenheder, der fører til deres udfrielse, fortalt i Anden Mosebog. Vi hører i begyndelsen af skriftet (som er bevaret), at Amram sørger for sin datter Mirjams bryllup. Herefter ved han, at hans liv snart er forbi. Derfor kalder han sine børn sammen for at meddele dem de vigtigste ting fra sit liv. Amram fortæller

om, hvordan han rejste hjem til Kana'an for at vedligeholde forfædrenes grave. På grund af en krig gik der mange år, før han kunne vende tilbage til Egypten; og på vejen modtog han en åbenbaring. Her fik han at vide, hvad der skal ske i den kommende generation – israelitternes udfrielse og Jahves pagt med Israel på Sinaj.

Håndskrifterne er fragmentariske, så der er jævnlige huller i teksten; men tilsyneladende får Amram også et indblik i en transcendent virkelighed, der beskrives som udtalt dualistisk: Lys og mørke står skarpt over for hinanden. To overnaturlige skikkelser, der hersker over henholdsvis lystes og mørkets sfære kæmper om Amram; og det ser ud til at Amram skal vælge imellem dem og afgøre, om den ene eller den anden – lysets eller mørkets engel – skal regere over ham.

Amrams Visioner er ikke en egentlig apokalypse, selv om der er andre eksempler på, at testamente-genren bruges til at formidle apokalyptisk indhold. Ikke desto mindre har denne Qumran-tekst en række træk, der forbinder den med apokalyptiske forestillinger: Det indeholder en skjult viden, der bliver formidlet gennem en åbenbaring varetaget af overjordiske væsener. Tekstens dualistiske verdensbillede er endnu et kontaktpunkt med apokalyptikken. Et tredje træk, som vi kender fra mange apokalyptiske skrifter, er, at åbenbaringer og visioner gives til figurer, som er kendt fra den gammeltestamentlige tradition, i dette tilfælde Moses' far Amram.

Indholdet af den åbenbaring, Amram modtager, har også noget afgørende til fælles med, hvad vi finder i apokalypserne: Det drejer sig dels om, hvordan verden er indrettet – at den skjulte, tran-

scendente virkelighed bestemmer, hvad der sker i den verden, mennesker erfarer – og dels om fremtidige begivenheder. Her er Amram-manuskripterne desværre ikke velbevarede nok til, at vi kan afgøre, hvor langt fremtidsvisionerne strækker sig. Der er ingen tvivl om, at Amram får besked om nogle af de ting, som hans børn skal udrette; og teksten synes at lægge særlig vægt på Arons præstelige funktion. Om der også er et udblik til tidernes ende og Guds dom, er derimod usikkert. Det afhænger blandt andet af, om man regner håndskrifterne 4Q548 og 4Q549 med til *Amrams Visioner*.

Autoritet og genskrivning

Forskere, der har arbejdet med *Amrams Visioner*, har fra begyndelsen gjort opmærksom på disse apokalyptiske elementer i teksten. AMRAMs perspektiv går ud på at se disse træk som udtryk for autoritetsforvaltning. Her kommer begrebet "Rewriting" ind i billedet. *Amrams Visioner* benytter som nævnt en skikkelse fra GT som åbenbaringsmodtager. På den måde "genskriver" teksten dele af Mosebøgernes fortælling på en særdeles kreativ måde. Skriftet hiver Moses' far ud af hans "næsten-anonymitet" (det eneste, vi får at vide om Amram de to steder, han er nævnt i GT, er lige præcis hans navn) og tildeler ham en hovedrolle i en ny fortælling. I *Amrams Visioner* fremstår han som en slags leder af det israelitiske samfund i Egypten forud for udfrielsen, i hvert fald står han i spidsen for den gruppe, der tager til Kana'an for at sørge for fædrenes grave. Derved bliver Amram også sat ind i en kontinuerlig linje, der forbinder ham med patriarkerne. Samtidig foregriber hans rejse til

Kana'an den vandring, som hele Israel senere foretager fra Egypten gennem ørkenen til Kana'an. Den åbenbaring, som han modtager, sker dog ikke på vejen til Kana'an (som åbenbaringen på Sinaj) men på hans vej tilbage til Egypten (så vidt vi da kan se af den fragmentariske tekst). *Amrams Visioner* synes at spille på læserens kendskab til Mosebøgerens fortælling, idet begivenheder, som Amram i sin vision får åbenbaret som den fremtid, der skal komme, fra læserens synspunkt netop er de fortidige begivenheder, som der berettes om i de bibelske fortællinger.

Ved på disse og flere måder at forbinde sit budskab til de bibelske traditioner "låner" *Amrams Visioner* af den autoritet, som efter alt at dømmes har været knyttet til disse traditioner i antik jødedom. Den kreative måde, som traditionerne bliver genskrevet og omformet på, er udtryk for en fornyelse og opdatering af denne autoritet under indtryk af en ny situation. Endelig sker autoritetsforvaltning ikke kun gennem kreativ genskrivning af kendt stof. Teksten introducerer også nogle nye

elementer i form af den transcendent åbenbaring, som Amram får meddelt. Her afsløres en viden om verdens sande indretning og om fremtiden, der ifølge fortællingens logik hidtil har været holdt skjult. *Amrams Visioner* gør med andre ord også krav på en autoritet, som er ny i den forstand, at den ikke kan hentes ud af traditionen. Men det er karakteristisk for dette skrift – som for mange af de senere apokalyptiske skrifter – at den nye autoritet på en række raffinerede måder kombineres med autoritet, der læner sig op ad velkendte modeller.

Amrams Visioner giver os et indblik i apokalyptisk tankegang og ikke mindst i den måde, hvorpå himmelske visioner indgår i en opretholdelse og fornyelse af autoritet på. Her kan vi iagttage nogle af de mekanismer, der er på færde, i en tidlig fase, inden apokalypsen som genre har fundet sin form. Det gør det ekstra relevant at stille skarpt på denne tekst og se, hvordan apokalypikken bliver til og hvad den kan udrette.

Semesteråbningsforelæsning ved lektor, ph.d. Sven Rune Havsteen

Gloria passionis Pathos, affekt, følelse i et kristendomshistorisk perspektiv

Tid: fredag den 3. september 2021 kl. 12.30

Sted: Oplyses senere

Arr.: Det Teologiske Fakultet

*Se alle fakultetets åbne arrangementer på teol.ku.dk
Eventuelle ændringer annonceres også her*

Den kristne kærlighed er ikke en politisk kategori

Af adjungeret professor, ph.d. Ettore Rocca

Den kristne næstekærlighed fylder meget i den politiske diskurs. Hvis man følger amerikansk politik bliver den brugt i stort set hver tale, fra alle politiske parter. Men også herhjemme fylder den mere og mere. For eksempel i debatten om flygtninge, migranter og næstekærlighed og i debatten om corona og næstekærlighed, hvor næstekærligheden så ud til at triumfere over de økonomiske interesser, selv om man nogle gange havde mistanke om, at næstekærligheden rakte lige akkurat til Tønder.

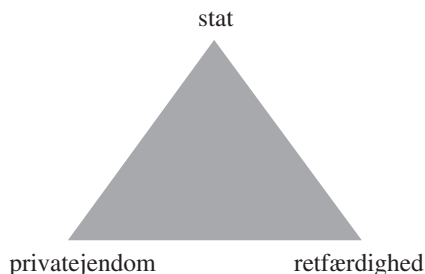
Mit spørgsmål lyder: Kan det kristne kærlighedsbegreb bruges som politisk kategori?

I stedet for at tale om næstekærlighed og det politiske generelt vil jeg tage udgangspunkt i en bestemt politisk kategori, begrebet ejendom, privatejendom. Hvorfor privatejendom? For i hele den moderne politiske filosofi er det klart og uanfægtet, at ejendomsretten er en af de første og vigtigste konsekvenser af oprettelsen af et samfund, af indførelsen af staten; ejendomsretten er en grundlæggende politisk kategori. Privatejendom er en hjørnesten i retssamfundet.

Jeg vil kort sammenligne fire filosoffer angående dette spørgsmål: Hobbes, Hegel, Kierkegaard og Arendt.

1. I den moderne politiske filosofi har Hobbes på paradigmatiske vis understreget forbindelsen mellem statsdannelse, privatejendom og retfærdighed. I *Leviathan* (1688) er hans tese kort og slående: stat, privatejendom og retfærdighed bliver til samtidigt (*Leviathan*, I, XV, 3). Omvendt: I alles krig mod alle er der “ikke nogen ejendom, ingen besiddelse, intet *mit* forskelligt fra et *dit*” (I, XIII, 13), alle har ret til alt. Indførelsen af retfærdigheden er en følge af ejendomsretten: “hvor der ikke er noget *eget*, dvs. ingen ejendom, er der heller ingen uretmæssighed” (I, XV, 3). Retfærdighed bliver til for at sikre den private ejendom: “retfærdighed er den stadige vilje til at give enhver, hvad der er hans eget” (I, XV, 3).

De tre størrelser – stat, privatejendom og retfærdighed – hænger ubrydeligt sammen.

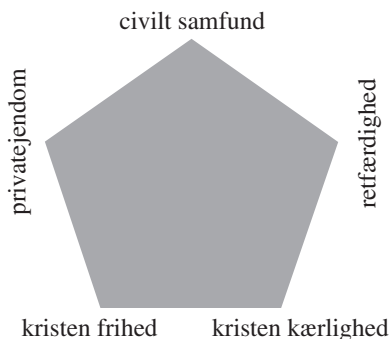

2. I sin retsfilosofi tilføjer Hegel et fjerde element: frihed. Ejendomsretten er forlængelsen af friheden. Uden privatejendom ingen frihed. At forholde sig til hinanden som *frie* personer betyder at forholde sig til hinanden som “ejendomsbesiddere” (*Retsfilosofi*, 1821, § 40). Vi eksisterer for hinanden som ejendomsbesiddere. Dette medfører en “tingsliggørelse” af alle relationer mellem personer, fordi vi relaterer til hinanden som ejendomsbesiddere, altså via de ting vi ejer.

Selv om al ejendom kan afhændes, er der noget, der ikke kan afhændes: min frihed. Ejendom kan købes og sælges, fordi der er noget, der *ikke* kan købes og sælges, noget, som ikke kan tingsliggøres: min universelle viljesfrihed.

Nu er Hegels pointe, at det er denne frihed, som kristendommen har bragt ind i verden. Derfor hænger den kristne frihed og privatejendommen sammen. Der er en strukturel sammenhæng mellem tingsliggørelsen af de interpersonelle relationer i ejendommen og subjektets kristne frihed til at blive sig selv. Der er dog en yderligere pointe. Den kristne frihed tager forskellige konfigurationer, herunder kærligheden (§ 124). Kærlighed er en artikulation af det kristne frihedsbegreb. Og *derfor* hænger kærlighed også sammen med ejendommen. Der er en enhed mellem den kristne frihed, den kristne kærlighed og ejendomsretten.

Med Hobbess havde vi en trekant: stat – ejendom – retfærdighed. Med Hegel bliver denne trekant til en femkant: civilt samfund – ejendom – civil retfærdighed – kristen frihed – kristen kærlighed.

Det vestlige retssamfund virkeliggør og sekulariserer det kristne budskab. Populært (og populistisk) sagt: de vestlige samfundsværdier er kristne.

3. Lad os komme til Kierkegaards *Kjærlighedens Gjæringer* (KG, 1847). Der er et kapitel, hvor Kierkegaard kommenterer 1 Kor 13,5: kærligheden søger ikke sit eget. Kierkegaard fortolker “sit eget” som ejendom, privatejendom, og hermed bliver et af talens temaer forholdet mellem kærlighed og privatejendom. Lige som Hobbess anerkender Kierkegaard, at stat, privatejendom og retfærdighed hænger uløseligt sammen. Det medfører, at i krige og i andre forfærdelige ulykker, hvor staten er sat ud af kraft, er der hverken retfærdighed eller privatejendom. Kierkegaards tese er dog, at kærlighed indfører en endnu dybere omvæltning end krig, hvad angår retfærdighed og privatejendom. Det sker, fordi kærlighed ikke anerkender 1. og 2. persons ejestedsord, ikke anerkender forskellen mellem mit og dit og heller ikke mellem vores og jeres. Den anerkender hverken privat eller offentlig ejendom. Kærligheden er en

omvæltning af privat ejendom og statens retfærdighed. Og hvis privatejendom er en hjørnesten i vores retssamfund, anerkender kærligheden ikke retssamfundet. Kærligheden er en permanent undtagelsestilstand.

Det vestlige retssamfund er altså ikke hos Kierkegaard en forlængelse eller en realisering af det centrale kristne begreb, men er i opposition til kærlighedsbegrebet. Derfor kan kærligheden ikke være en politisk kategori overhovedet. Der er ingen kærlighedspolitik. *Hvis den bliver brugt som politisk kategori, bliver den misbrugt.* Kærligheden nedbryder enhver politisk konstruktion.

Og dog skal kærligheden, som anti-politisk kategori, have politiske konsekvenser, men de kan hverken ses eller bevises eller måles.

KGs første tale har titlen: "Kjerlighedens skjulte Liv og dets Kjendelighed paa Frugterne". Kærlighed har et skjult liv, men dette liv skal udtrykkes i synlige gerninger, ellers ville den være ineffektiv. Men der er ikke nogle kendetegn for kærlighedens gerninger. Også af den grund kan kærligheden ikke bruges som politisk kategori i det offentlige rum. Man kan ikke se kærlighed eller give kendetegn for kærlighed, man kan kun tro på kærlighed. Tro på at kærlighed findes.

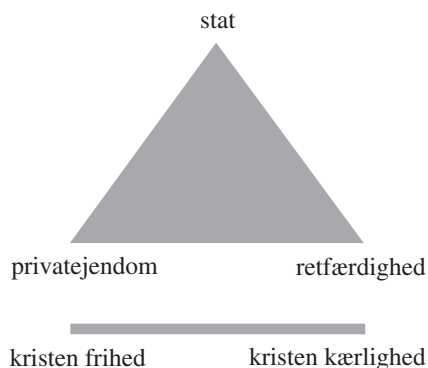
Inger Christensen skriver i *Alfabet*: "Kærligheden findes, kærligheden findes". Med Kierkegaard kan vi blot sige: "jeg tror på, at kærligheden findes". At kærligheden findes, er troens udsagn, det er ingen kendsgerning.

Kierkegaard gentager ofte i KG, at "intet Menneske er Kjerlighed". Han opererer med et paradoks: Den sande kærlighed findes ikke i verden. *Og dog* skal den

findes i verden, fordi Kristus har været, fordi den Gud, der er blevet til som menneske, er kærlighed.

Men politik kan ikke baseres på noget, der ikke findes og dog skal findes. Politik kan ikke baseres på noget, der er skjult, *men* skal kendes på sine frugter, *og dog* kan disse frugter ikke genkendes. Og især kan ingen politiker tilskrive sig selv og sine handlinger kærligheden. At tilskrive sig kærlighed som politisk begrundelse er at misbruge kærlighed.

Hegels femkant bliver altså splittet hos Kierkegaard: vi har politikens trekant (som hos Hobbes) og kristendommens linje, der forbinder frihed og kærlighed.

4. Når Hannah Arendt introducerer privatsfæren i *The Human Condition* (1958), falder hendes blik hurtigt på den private ejendom. Men hun gør med det samme klart, at privatejendom hører til *den offentlige sfære* og ikke privatsfæren. Også for Arendt er privatejendommen mulighedsbetingelse for at være en del af en stat. Privatejendommen er grundlæggende for den offentlige sfære, den er det politiskes hjørnesten. I modsætning

til Hegel understreger hun imidlertid, at forholdet mellem privatejendom, frihed og det politiske allerede er at finde i den antikke verden, og ikke først i den kristne verden eller i moderniteten. Men uanset denne forskel er der enighed mellem Hegel og Arendt om den strukturelle forbindelse mellem frihed, privatejendom og stat. Privatejendom konstituerer den måde, hvorpå vi bygger et samfund, og er en forudsætning for vor frihed.

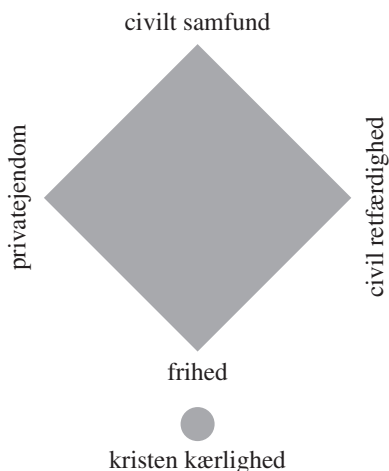
Arendt diskuterer ikke direkte forholdet mellem privatejendom og kærlighed (eller godhed), men hun gør det indirekte. Lige så snart hun har introduceret en definition af den offentlige sfære slår hun fast, at “fordi kærlighed er verdensløs, må den nødvendigvis bliver falsk og perverteret, så snart den bruges til politiske formål såsom at forandre eller frelse verden”. Derfor er kærligheden “antipolitisk, og måske den mægtigste af alle menneskets antipolitiske kræfter”.

Privatejendom definerer den offentlige sfære; kærlighed hører ikke til den offentlige sfære, og derfor er enhver brug af kærlighed som politisk kategori et misbrug. Det samme skriver Arendt om godheden. Det betyder selvfølgelig ikke, at man skal opføre sig på en ond eller slet måde, det betyder bare, at godhed og kærlighed ikke kan og skal bruges politisk, med mindre man vil manipulere de andre i det offentlige rum.

Hannah Arendt argumenterer på en meget lignende måde som Kierkegaard. Kærlighed er og skal være skjult, skriver Arendt. Den har ingen offentlig genkendelig form, og derfor må ingen påberåbe sig at være god eller kærlig. Og hun henviser til kristendommen og evangelierne. For det første har kristendommen ifølge

Arendt introduceret begrebet om den absolutte godhed, om den absolutte kærlighed. For det andet er det Jesu budskab, at godhed ikke skal være synlig og anerkendes som sådan i det offentlige rum. Hvis man selv anerkender sin gerning som god, holder den op med at være god. For det tredje er konsekvensen, at ingen kan leve op til denne absolutte godhed eller kærlighed.

Lad os rekapitulere. Fra Hegels femkant skærer Arendt en vinkel, så det bliver til en firkant samt et punkt, der står alene: kærligheden.

5. Jeg vil slutte med et eksempel fra vore dage. Det handler om bogen *Skibbrudne uden ansigt: At give navn til de druknede i Middelhavet*, som udkom i Italien i 2018. Forfatteren er Cristina Cattaneo, retsmediciner og antropolog. Det er historien om, hvordan hun sammen med flere end 100 mennesker har arbejdet og kæmpet i flere år for at få bjerget og identificeret hundredvis af druknede mi-

granter, især fra de to værste skibbrud, i 2013 med ca. 400 døde og i 2015 med ca. 1.000 døde. Det er en bog, som alle, der udtaler sig om migranter, efter min mening burde læse.

I sin 200-siders bog bruger Cattaneo dog aldrig ordet kærlighed. Det handler for hende om *pietas*, det behov vi har for at identificere og begrave vore afdøde, som vi kender allerede fra Neanderthalsmennesker. Den *pietas* skal også gælde for de druknede migranter. Cattaneo fortæller, hvordan de druknede også har pårørende, der leder efter dem. Hun taler aldrig om sin godhed.

Tværtimod fortæller hun fx om den gang, hun kom til at skamme sig. Det var et af de første lig, hun obducerede, en dreng på ca. 18 år i fosterstilling. Under hans T-shirt mærkede hun en lille pose,

som var syet til trøjen. Der var noget sandagtigt i. Den første tanke, hun fik, var: åh nej, det er stoffer, det er kokain, tænk hvad offentligheden vil sige. Hun vendte sig om, og sagde til den politimand, der var med hende: har du set det her? Politimanden havde større erfaring med de druknede end hende på det tidspunkt. Ja, svarede han, sådan en pose har ofte de, der kommer fra Eritrea, men også andre. Det har jeg set mange gange. Det er lidt jord fra det sted, de kommer fra, som de tager med.

Cristina Cattaneo skriver: Jeg kom til at skamme mig.

Bidraget er en kort version af en forelæsning holdt på Det Teologiske Fakultet, d. 5. marts 2021

Stiftskonference

Sprog for det hellige – mellem det udsigelige og det uforudsigelige

Tid: torsdag den 9. september til fredag den 10. september 2021

Sted: Oplyses senere

Arr.: Center for Kirkeforskning ved Det Teologiske Fakultet
i samarbejde med Fyens Stift, Helsingør Stift, Københavns Stift,
Roskilde Stift og Lolland-Falsters Stift

Afsked med lektor Niels Kastfelt

Global Christianity Church History and African Studies in Dialogue

Tid: mandag den 27. september 2021 kl. 13.15-16:00

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie og Center for Afrikastudier

Hvad vil det sige at være *simul* *iustus et peccator*?

Diskussionen om paradoks og
metafor hos Luther

Af lektor, ph.d Anna Vind og lektor, ph.d Christine Svinth-Værgø Pøder

Det er i år 500 år siden, at Luther sad på Wartburg og skrev et af sine allervigtigste skrifter, Antilatamus, som Melancthon kaldte det: et svar på et stridsskrift af den skolastiske teolog Jacob Latomus. Latomus havde kritiseret Luthers sætning “Enhver god gerning er synd” og præmissen herfor, nemlig at synden i det enkelte menneske er den samme før og efter dåben. Det stred efter Latomus’ mening mod skolastisk nådelære. Luther gør sig her umage med at forklare sin modstander, som han respekterer, hvorfor deres måder at forstå kristendommen på er uforenelige. Resultatet bliver en uhyre reflekteret og innovativ teologisk udredning af, at den kristne kan være både retfærdig og synder på én gang. Skriftet fra 1521 var ikke første gang, Luther gjorde rede for denne problemstilling. Det gjorde han allerede tidligere i sit forfatterskab, mest markant måske i Romerbrevsforelæsningsen fra 1515-16, hvor det lyder, at de kristne er “simul peccatores et non-peccatores” (WA 56, 270,10). De er på én gang syndere og ikke-syndere. I Antilatamus udfolder Luther tanken

mere udtrykkeligt gennem refleksioner over sproget.

I år er det samtidig netop 100 år siden, at kirkehistorikeren Karl Holl (1866-1926) i en samling artikler om Luther og reformationen (*Luther. Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte*, bd 1, 1921) satte særligt fokus på dén centrale og tilsyneladende paradoksale figur hos Luther. Bogen kom til at indvarsle en fornyet interesse for Luthers teologi, kendt som Lutherrenaissancen. Den tyske Lutherrenaissance var slet ikke en entydig størrelse, den dækkede over meget forskellige tilgange. Måske fordi Holls egen Luthertolkning – i al sin fascinationskraft for den generation af teologer – heller ikke i sig selv var entydig, men var præget af spændinger og ambivalenser.

Karl Holl: Retfærdiggørelse uden vished?

Holls Lutherbog fra 1921 var baseret på artikler skrevet henover et årti. Særlig 1. verdenskrig og ikke mindst krigsnyderlaget blev en katalysator for arbejdet med Luther, som Holl i tiltagende grad

blev begejstret for. En af artiklerne koncentrerer sig om udlægningen af retfærdiggørelseslæren i Luthers Romerbrevsforelæsning. Et omdiskuteret problem i forskningen på Holls tid var, om Luther på dette tidspunkt anser frelsesvished for muligt. Holl påpeger i forlængelse heraf en tilsyneladende modsigelse hos Luther, som både anfører at synderen retfærdiggøres og at Gud anser den, der opfylder loven, for retfærdig. Spørgsmålet var altså både, hvordan den enkeltes vished om retfærdiggørelsen skulle forstås, og hvordan modsigelsen mellem retfærdiggørelse af synderen vs. af den allerede retfærdige kunne forklares. (Holl: Luther, 113, 117ff).

Holl afviser nu, at modsigelsen skulle tyde på, at Luthers teologi i 1515 var før-reformatorisk. I stedet fremdrager han som forklaring tanken om Guds alene-handlen: Gud ønsker fællesskabet med mennesket, men kan ikke have fællesskab med syndere. Derfor vil Gud gøre mennesket virkelig retfærdigt og foregriber endemålet for denne retfærdiggørelses-proces i sin guddommelige vished om, at det faktisk vil ske. Retfærdiggørelsen er således ifølge Holl ikke, som 1800-tals teologen Albrecht Ritschl mente, syntetisk, men analytisk, fordi retfærdiggørelsesdommen som sådan ikke tilfører mennesket noget nyt, men foregriber det forestående. Imidlertid formidles Guds velgørende vished ikke til mennesket. Det, som derimod erkendes af mennesket, er Guds vilje – Guds krav lyder til menneskets samvittighed. Holl kan derfor i 1921 karakterisere Luthers forståelse af kristendommen som en "samvittighedsreligion" (Holl, Luther, 73–75).

Løsningen medfører et begreb om frelsesvished, som kan karakteriseres som paradoksalt. Den ultimative vej til vished går for Holl igennem en eksistentiel spænding mellem frygt og håb, som kulminerer i en frivillig prisgivelse af selvet til fortabelse, "resignatio ad infernum" (resignation til helvede), hvis dette skulle være Guds vilje. For – paradoksalt nok – troen fuldbyrdes netop i selvforkastelsens vished om at være i overensstemmelse med Guds vilje (Holl, Luther, 149ff). Den paradoksale karakter ligger også i, at der er tale om en sprogløs fuldbyrdelse – en "erlebnisloses Erlebnis" (Assel, *Der andere Aufbruch*, 1994, 471). Et tilsagn eller et ønske om frelse derimod ville føre til et fokus på menneskets eget mål og dermed komme på tværs af den ultimative selvprisivende viljesenhed med Gud.

Assel påviser den tvetydighed hos Holl, at hans Luthertolkning på den ene side rummer sprogteologiske ansatser (evangeliet som tilsagn), som Holl ikke selv viderefører, men overbyder med henvisning til Guds skjulte plan (ibid., 97). De sprogteologiske ansatser bliver i stedet videreført af Rudolf Hermann (1887–1962), mens Hans Joachim Iwand (1899–1960) knytter til ved Holls betoning af retfærdiggørelsens skjulthed. Den tvetydighed, som Assel sporer hos Holl, viser sig således igen i diskussionen mellem Hermann og Iwand.

Iwands kritik af Hermann for at mangle paradokset

Rudolf Hermann gav sig i kast med den paradoksale samtidighed af synd og retfærdighed i bogen *Luthers These 'Gerecht und Sünder zugleich'*, som udkom

i 1929. Han arbejder her som Holl med Luthers Romerbrevsforelæsning, men først og fremmest er bogen en udlægning af Luthers Antilatomo. Hans elev, Hans Joachim Iwand, skrev en kritisk anmeldelse af bogen, hvor han afviste det, han så som reminiscenser af liberalteologi hos Hermann med for meget fokus på "troens fremadskriden" og på gensidighed mellem menneske og Gud (Iwand, "Rezension" (1930) in *Glaubensgerechtigkeit*, 1980, 265-272). Ifølge Iwand havde Hermann ikke virkeligt greb om radikaliteten i Luthers tænkning og særligt ikke om dens paradoksale karakter.

Det springer imidlertid i øjnene, at Iwand selv ikke læste eller analyserede Luthers skrift om Latomo. Han var især glad for Romerbrevsforelæsningen, Heidelbergdisputationen og Galaterbrevskommentarerne. Muligvis var det denne forskel mellem Iwand og Hermann i henseende til brug af Luthertekster, der resulterede i divergerende Lutherfortolkninger, som bedst kan beskrives som en betoning af *paradokser* over for en betoning af *sprog*. Iwand fokuserede stærkt på førstnævnte, mens Hermann havde øje for det sidste. Dog var Hermann – mere end Iwand i sin kritik gav udtryk for – meget bevidst om den paradoksale udtryksform hos Luther, men han fortolkede den anderledes end Iwand. Hvor Iwand ville lade paradokserne stå og fremholde dem som utvetydige sandheder, søgte Hermann at forklare dem inden for rammerne af en sproglig relation mellem Gud og menneske i eksistensen mellem tid og evighed.

Hermann så i tanken om "simul iustus et peccator" et tidsligt, historisk 'jeg', spændt ud mellem nutidig tilgivelse og

fremtidig eskatologisk fuldendelse, som det er bestemt af, samtidig med at det også er forbundet med sin fortid (Hermann: Luthers These, 176). Der er altså ikke tale om en form for tidløs samtidighed af synd og retfærdighed, og heller ikke om en akkumulering af retfærdighed (væksttankens "mere og mere"), men det tidslige "videre og videre" (ibid., 235). Dette tidslige 'jeg' er ikke som i Holls Luthertolkning sprogløst, men artikulerer netop sin spændingsfyldte eksistens (jf. Assel: Der andere Aufbruch, 336). Dette sker ikke mindst i bønner, som ifølge Hermann er en dialogisk sprogform, der rummer erfaringen af retfærdiggørelse. Erfaring kan her ikke løsrives fra sin sproglige form, som hvis erfaringen af retfærdiggørelse skete sprogløst (som i Holls "resignatio ad infernum") og så først bagefter og sekundært blev artikuleret sprogligt. I bønner er begivenheden og erfaringen af den ifølge Hermann identisk med sit udtryk.

For Iwand at se forklejnedes Hermanns anførelse af tidslige og sproglige strukturer den stærke paradoksalitet mellem synder og retfærdig, tid og evighed. Iwand frygtede, at denne fortolkning af Luther i realiteten underminerede skarphe- den i den lutherske tænkning og ledte den i retningen af en slap både-og-struktur, der mindede ham for meget om det Luther gjorde op med. Ikke mindst den senmiddelalderlige katolske kirke.

Hermann derimod så sin sprog- eller bønstænkning som en måde på én gang at fastholde og håndtere vanskelighederne i Luthers paradoksale udtryksform på. Formålet var at undgå en dialektisk stejllhed, der endte i absurditet. Det er mere end sandsynligt, at Hermann kom

frem til denne forståelse og håndtering af radikaliteten og paradoksaliteten hos Luther gennem arbejdet med skriftet mod Latomus.

Sprogets rolle hos Luther

Den særlige indsigt, som Hermann kom frem til gennem sit arbejde med Luther, er, at sproglig form er afgørende: der sker noget i sprogformer som bøn, som kun sker dér og ikke på ikke-sproglig vis (fx Hermann: *Luthers These*, 299). Det svarer til, at Luther i Antilatamus gør rede for, at bestemte sproglige figurer er nødvendige, dvs. de kan hverken omsættes eller reduceres til bogstavelige betydninger eller anses for at være sekundære i forhold til førsproglige erfaringer eller begivenheder.

Luther var i synet herpå stærkt inspireret af den faible for klassisk retorik, der prægede både 1400-tallet og hans egen samtid – meget mere end Lutherrenæssancens teologer var opmærksomme på. Det ser man blandt andet i Antilatamus i sætningen om, at *Christum factus est peccatum metaphorice* (Kristus er gjort til synd på metaforisk vis) (Luther, WA 8, 86, 31f), som Luther her sammenligner med typologiske udtryk i Skriften. Han forklarer, at i denne passage forbindes den bogstavelige betydning af ordet synd med Kristus som den overførte betydning af synd, og at disse betydninger tilsammen overbringer et unikt budskab.

Den samme pointe møder vi i *Vom Abendmahl Christi*: Både metaforen og synekdoxen er her bærere af et budskab, som ikke kan tænkes uden om dem. Budskabet er altså ikke at finde i en indre mental virkelighed, som efterfølgende artikuleres i mundtlig tale – sådan som

modellen, meget forenklet sagt, var for flere af middelalderens teologer, og som det også dukker op mange århundreder senere i Lutherrenæssancen hos Karl Holl med tanken om samvittighedens førsproglige anelse om Guds vilje. For Luther indeholder ordet det, det siger – det skaber, hvad det nævner, jf. formuleringen i Ps 33,9.

Hvad er det så konkret, som den sproglige figur kan ifølge Luther? For det første er det kreative aspekt afgørende. Sprog er levende og historisk. Når det fungerer og kommunikerer på forståelig vis efter de regler, der omgiver det, og ikke forfalder til menings- og endeløse tvetydigheder, så kropsliggør det indhold. Og netop evnen til at danne sprofigurer er det, som holder det i live. De sproglige figurer, som afhænger helt af udsagn og kontekst og fleksibelt indretter sig herefter eller spejler samme, modvirker, at sproget stivner.

Paradokset er egentlig også en sproglig, retorisk figur, men det er en figur, hvis umiddelbare virkning beror på, at den fastholder en dobbelthed af uforenelige modsætninger. Derfor er den i fare for at forstene og blive ufrugtbar. Dette kan ske for talen om en samtidighed af retfærdig og synder. Luthers pointe er heroverfor, at metaforiske og andre sprofigurer, som han finder Skriften fuld af, ved at rumme både det bogstavelige og det overførte skaber en relation, hvor de forbinder forskellige tider og eksistenser, tid med evighed, eksistensen som synder med troens eksistens i irreducibelt komplekse og dynamiske udsagn. Ses paradokset i dét lys, forstås det ikke underkomplekst og reduktivt.

Grøn, grønnere, Københavns Universitet

Indblik i KU's lange vej mod at blive et grønt universitet

Af lektor, ph.d. Stig Jensen

“Universitetsbestyrelsen lægger i forbindelse med rektorforlængelsen vægt på Københavns Universitets bidrag til den grønne omstilling, dels gennem forskning og uddannelse, men også planerne med at blive et af verdens mest bæredygtige universiteter.”

Ovenstående stod at læse på Københavns Universitets hjemmeside den 11.3.21 i forbindelse med, at rektor Henrik Wegener fik forlænget ansættelsen til 2025. Grøn omstilling er et centralt indsatsområde i den kommende periode for rektor. Til sammenligning skal nævnes, at det grønne ikke var nævnt i forbindelse med rektors oprindelige ansættelse i 2016.

Det grønne er langt fra et nyt område på Københavns Universitet hvor et stadig voksende antal forskere beskæftiger sig direkte eller indirekte med grønne problemstillinger. Nogle af disse forskere er i den absolutte verdensklasse.

Universitet har ligeledes en række tværgående initiativer, hvor to af de absolut mest bemærkelsesværdige skal fremhæves her: Grøn Campus initiativet, hvor målsætningen er at gøre KU mere grønt og helt præcist at fremme bæredygtig ud-

vikling, adfærd og drift på KU og blandt universitets mere end 40.000 brugere. Grøn Campus initiativet kan fremvise bemærkelsesværdige resultater ved at leve op til KU's 2020-målsætningen om reduktion af CO₂-udledningen fra energiforbrug og transport med 70% siden 2006. Det er resultatet af målrettede investeringer på en række områder såsom energieffektivitet i bygninger, mere energirigtig drift og ikke mindst mere miljøbevidst adfærd hos såvel medarbejdere og studerende. I den netop besluttede 2030-strategi lyder målsætningen på yderligere 50% reduktion af CO₂-udledning i 2030.

Det andet initiativ er Sustainability Science Center, hvor målsætningen er at katalysere, facilitere og koordinere forskning og uddannelsesmæssige initiativer på Københavns Universitet, der adresserer en bæredygtig udvikling af samfundet. Med SSC er sigtet at gøre Københavns Universitet til en ledende aktør på bæredygtighedsområdet, både inden for forskning og videregående uddannelse. Et vigtigt element med SSC er at tjene samfundet som helhed med forskellige former for formidling, der tilbyder gratis, offentlige foredrag om bæredygtig-

hed, og der er etableret en internetportal, hvor igennem universitetets kompetencer i bæredygtighed kan tilgås.

De studerende en af drivkræfterne i den nye grønne bølge

Selvom det grønne har været varetaget på KU, så er fokus og aktiviteterne inden for de seneste år voksende eksplosivt. En af de vigtigste faktorer for udviklingen er det interne pres fra vores studerende på mange og forskellige måder. Her skal især fremhæves den grønne studenterbevægelse. Det spændende ved den grønne studenterbevægelse er ikke kun deres aktiviteter som fx klimamarcher, men også det faktum, at studenterbevægelsen er bredt funderet blandt de studerende. Klima- og biodiversitetsproblemstillinger er ikke længere forbeholdt studerende fra de naturvidenskabelige fagområder. Der er rigtige mange af den grønne studenterbevægelses aktivister, der kommer fra samfundsfag og humaniora, det der i KU-jargonen kaldes de "tørre" fakulteter.

Den anden vigtige faktor er Folketingets, regeringens og statslige myndigheders voksende fokus på den grønne omstilling siden den internationale klimaaftale, som 196 lande underskrev i Paris i 2015. Med underskrivelsen af den juridisk bindende klimakonvention forpligtede landene sig til reduktion i udledning af drivhusgasser, og EU satte som mål en reduktion på 40% i 2030. Efterfølgende vedtog Folketinget klimaloven i 2020 med målsætningen om en reduktion på 70% i 2030. Samtidig har regeringen afsat mange hundrede millioner kroner til forskning i grøn omstilling.

Turbo på KU's grønne omstilling

På det seneste har KU iværksat en række initiativer med fokus på den grønne omstilling. For det første er det Bæredygtig 2030-strategien (<https://baeredygtighed2030.ku.dk/kus-tilgang>). Målsætningen er at blive et mere bæredygtigt universitet. Fokus er på udvikling af nye løsninger baseret på egne forskere og i samspil med omverden. Derudover anlægges et helhedsorienteret perspektiv på klima og miljøbelastning, der betyder at produkter og forbrug skal vurderes i et livscyklusperspektiv. KU påtager sig opgaven med at synliggøre og hjælpe med forståelse af hvilke indsatser, der er vigtigst og giver de største effekter. Derfor arbejdes der ud fra målsætning om campus *as a living lab*, der sikrer at samarbejdet giver værdi for både kerneopgaverne og i omstillingen af KU til en mere bæredygtig institution.

Et andet initiativ er forankret hos prorektor under overskriften: Grøn udannelse, forskning og samfundengagement. Der er søsat forskellige projekter, og et af dem er oprettelse af en økonomisk pulje på 4 millioner kroner til støtte for seed-funding til forsker-initierede tværdisciplinære forskernetværker med henblik på grøn omstilling.

Det tredje initiativ er oprettelsen af et såkaldt Green Solutions Center, der er tænkt som KU's nye maskinrum for løsningsorienteret og tværdisciplinær grøn forskning. Det er ambitionen med Green Solutions Centre, at universitetets forskere kan mødes på tværs af de videnskabelige grænser og inspirere hinanden til finde nye løsninger. Green Solutions Centre blev lanceret med en work-

shop i februar 2021, hvor forskere fra alle KU's fakulteter mødtes til diskussion af specifikke emneområder. Målet er at understøtte og animere forskere til at etablere tværgående samarbejdsrelationer, der udmønter sig i ansøgninger om ekstern finansiering.

Kritiske refleksioner over processen

Der er ingen tvivl om, at KU's oprustning af den grønne indsats skyldes erkendelsen af nødvendigheden at hoppe på et hurtigtgående tog lastet med guld. Det er umiddelbart indlysende og forståeligt, men samtidig overraskende. Behovet for grøn omstilling et langt fra ny, for næste år kan den banebrydende bog *Grænser for vækst* fejre 50 år, i øvrigt samtidig med FN's første miljøkonference. Brundtland-rapporten, *Vores fælles fremtid*, kan næste år fejre 35 år, og da er der desuden gået 30 år siden den store Rio-konference. Jeg kunne fortsætte med at nævne begivenheder, alle sammen for meget længe siden, men hvor har KU været i alle de år? Personligt har jeg også efterspurgt mere fokus på det grønne. Min første akademiske artikel blev udgivet i tidskriftet *Den Ny Verden*, i 1996, med titlen: "Den brede miljøpolitiske forskningsdagsorden savner lidt grønt".

Der mange forklaringer på, hvorfor det grønne ikke har fanget bedre og bredere an på KU, meget tidligere. Jeg vil i det følgende fokusere på særligt tre faktorer.

Det første og selvkritiske perspektiv er, at forskere med helhedsorienterede tilgange ikke har været dygtige nok til at slå igennem og billedligt talt nedbryde murene. Den manglende gennemslags-

kraft skyldes også, at de strukturer, vi er oppe imod, er meget stærkt funderet.

Et andet aspekt er relateret til universitets struktur og hierarkier, herunder de måder hvorpå strukturen er blevet befæstet gennem historien. Fakulteterne er enhederne, hvor fagligheden blomstrer og forfines, ofte ud fra den implicite målsætning om at vide stadig mere om afgrænsede felter inden for en disciplinær ramme. Tvær- eller flerfaglighed har traditionelt været ugleset, fordi der har været etableret en intrafakultær hegemonisk diskurs, baseret på forestillingen om ens egen faglighed som overlegen. Hierarkisk selvforståelse er også af betydning i en dansk universitær sammenhæng. Både inden for og mellem universiteterne, hvor KU er flagskibet funderet i en stærk disciplinær faglighed, mens nogle af de mindre/nyere universiteter, som især Aalborg og Roskilde universiteter har satset og brandet sig som universiteter, der satser på tværfaglighed.

Et tredje aspekt er det, som kaldes Science Wars eller videnskabskrigene, som i en dansk sammenhæng især er blevet problematiseret af professor Bent Flyvbjerg. Kernen i disse videnskabskrige er, at forskere med forskellige forskningsmæssige udgangspunkter bekæmper hinanden, og ifølge Flyvbjerg er disse konflikter altødelæggende. Konflikterne, mener Flyvbjerg, er særligt udtalt mellem på ene side naturfaglige og på den anden side samfunds-faglige og humanvidenskabelige forskere og institutioner. Udgivelsen af Flyvbjergs bog om emnet kan i år fejre 20 år.

Jeg har gennem årene oplevet mange eksempler på videnskabskrige, hvor mis-

tillid og herunder manglende accept og dermed anerkendelse af teorier, metoder og fagligheder helt generelt har været gift for tværfagligt samarbejde. Det nye "fælles" projekt om grøn omstilling kan derfor være begyndelsen til noget nyt.

Grøn omstilling bidrager med nye muligheder og udfordringer

Min oplevelse er, at der i KU's ledelse er en euforisk stemning uden sidestykke, fordi der er udsigt til adgang til enorme summer afsat til finansiering af forskning i grøn omstilling. Det er let at blive revet med i den eufori. For vi har helt sikker meget at bidrage med og samfundet har indlysende behov for os forskere og vores forskning. Samtidig glæder vi på de tørre fakulteter os over de nye vinde, for alle, også de våde, taler om behovet for SSH (dvs. Social Sciences and Humanities). Vi er altså efterspurgt og kan måske endda betragtes som vigtige i den grønne omstilling.

Inden vi mister jordforbindelsen, er der behov for at reflektere over, hvad det konkrete betyder såvel institutionelt som for den enkelte forsker. Der er nogle grundlæggende udfordringer med begrebet bæredygtighed, som er normativt og udefinerbart. Samtidig stiller det målsætninger op som eksempelvis en økonomisk fair udvikling, der måske lyder rigtigt, men som på mange planer er problematisk og nok også vanskelig at realisere. Derfor skal vi finde vores fødder i dette, hvor kritiske perspektiver også er vigtigt og nødvendigt – vi er et universitet!

På Det Teologiske Fakultet har vi umiddelbart en del at bidrage med, men

vi må også erkende, at vi suverænt er det mindste fakultet, som de andre fakulteter ikke nødvendigvis ser som et vigtigt fakultet i forbindelse med den grønne omstilling. Vores marginale betydning blev udstillet i første uddelingsrunde af prorektors pulje til tværdisciplinære forskernetværker med grøn omstilling. Her var teologi, som det eneste fakultet, ikke repræsenteret i nogen af ansøgningsnetværkene. Jeg vil ikke overgøre bekymringen over vores manglende tilstedeværelse, for vi har noget at byde på, både inden for de klassiske teologiske områder og inden for Afrikastudier. Vi har været og er med i tværfakultære projekter og programmer, og det kommer vi også til at være inden for det grønne område. Vores nye initiativer kunne tage afsæt i allerede eksisterende forskningsområder om dommedag, skam, klima, naturforvaltning, religionsbaseret dyrkning mm. Der er helt sikkert også potentiale for en række nye forskningsinitiativer. Et centralt underliggende aspekt i forskning i grøn omstilling er tværfaglighed, som er fundamentet for nogle af os og nærliggende for mange andre på fakultetet. Netop evnerne til at anlægge et mere helhedsorienteret perspektiv er centralt, men kræver samtidig et opgør med det endimensionelle fokus på eksempelvis økonomisk vækst og ikke mindst troen på tekniske fix, der løser alle problemer. Fremrettet bliver der behov for refleksioner over og samtaler om det gode liv og ikke mindst vejen derhen i den grønne transformation. Den proces er der ingen tvivl om, at vores fakultet kan bidrage til.

Early Christians and the History of Incarceration

By Associate Professor, Ph.D Matthew Larsen

On the island of Sardinia, a late antique Christian sat inside an old cistern. This cistern had long ago lost its ability to store water. Since then, it had been outfitted with several new features, including holes for about thirty or forty stocks along the walls. The stocks were used to incarcerate prisoners, and this Christian was one of them. As was often the case in Antiquity, the cistern had been repurposed into a prison. There sat this Christian, underground, inside a Roman amphitheater in the city of Cagliari.

We know about this Christian because on the wall he or she scratched a graffito. It was not done by a trained artist, but by someone with lots of time and only a rudimentary tool for scratching into the stone walls. It was the handiwork of a Christian, who was perhaps illiterate (the graffito contains no words, only drawings), but was educated in the scriptures.

The graffito depicts a ship with a cross and Christogram on its mast, pointing to Jesus's crucifixion, so central to the gospel tradition and the letters of Paul. It shows an Alpha and Omega hanging from the ship's crossbeam, pointing to the claim in the Apocalypse of John of Jesus as the beginning and the end. On the

bottom left of the ship's hull are twelve oars coming out from the boat, and a net catching a large fish. These symbolize the twelve apostles, as "fishers of men," with the ship as the church. Above the boat is a large, inverted Chi-Rho, signifying the name of Christ. We do not know how long this person sat there, chained to the wall, but this graffito was perhaps the final, enduring memento of a Christian who died in that amphitheater in Cagliari.

This graffito raises several questions about both the histories of Christianity and of incarceration: What did ancient Roman sites of incarceration look like? What was it like to be a Roman prisoner? How did the experiences of incarceration inform expressions of Christian thought? And how did Christianity help prisoners cope with their incarceration? Together these questions open into a larger, more fundamental question: How are the histories of Christianity and incarceration interrelated?

Mapping ancient incarceration: Two book projects

In January 2021, I began my position at the University of Copenhagen as Associate Professor of New Testament in

the Faculty of Theology in the Section of Biblical Exegesis. Prior to Copenhagen, I served as a faculty member at Yale University and Princeton University, where I was in the Princeton Society of Fellows. My work focuses on the cultural and material histories of ancient Christian communities from the first to fifth centuries, with specialization in archaeology, material culture, and carceral studies.

My current research addresses the topic of incarceration through a series of publications, undergraduate courses (at Princeton, and in the spring 2022 at Copenhagen), research trips, and public-facing scholarship, generously funded by the Mellon Foundation, a Princeton Magic Grant, among others. In addition to a few publications identifying the archaeological remains of Roman prisons, I am completing two book projects: *Ancient Mediterranean Incarceration* (co-authored with Mark Letteney [University of Southern California]) and *Early Christians and Incarceration: A Cultural History*. In *Ancient Mediterranean Incarceration*, my collaborator and I provide an overview of the institution of incarceration across the Mediterranean from 300 B.C. to 600 A.D. My colleague is a Roman historian and archaeologist, and our book is one of ancient history, with the goal of putting the subject of incarceration “on the map” as a field of study, after having been largely overlooked for more than a century, thanks to the publications of Theodor Mommsen’s *Römisches Strafrecht* (1899) and Michel Foucault’s *Surveiller et Punir* (1975).

We are also publishing a companion website, built in Scalar, which will provide students and researchers access to

the complete body of evidence collected, which would be impossible to present in a printed book. Digital humanistic tools play a critical role in our work. We are, for instance, producing interactive 3D models of many archaeological remains of ancient prisons, which can be explored through Virtual Reality headsets. The website will invite readers to dive deeper into the material, with further examples and annotated visual sources adding texture and context to the book’s narrative account.

While our book presents hundreds of new sources, it is not a traditional sourcebook. The book synthesizes major themes, traces developments over time, as well as advances new arguments, such as the idea of penal incarceration was not “born” in the early modern world (such as the Foucauldian paradigm suggests) but had a much older history and was a central aspect of a variety of different cultures from Mediterranean antiquity, not least the Roman imperial context that Christianity emerged.

The incarceration experience of early Christians

My other current book project is a monograph called, *Early Christians and Incarceration: A Cultural History*. It offers a new vantage point on the emergence of Christianity. It is built on the observation that, from its origins into Late Antiquity, Christianity can be productively analyzed as a carceral religion, and that the history of incarceration can be productively analyzed in relation to the emergence of Christianity. It shows how many of the basic elements of Christian theology emerge from the real-and-imagined

lived experience of incarceration, and how the most basic form of punishment in modern Western society – limited-term incarceration – takes shape in part from developing Christian theology.

The archaeological remains of ancient prisons show how late antique Christians interacted with sites of incarceration from a material perspective. One of the key conclusions of the book is that sites of incarceration were often dark, subterranean structures. This insight provides a framework for understanding how prisons often were regarded not only as underground but were a part of the underworld: a liminal space between the living and the dead. The physical structure of ancient prisons, for instance, gives insight into how Christians imagined the architecture of hell. Prisons were underworldly, infernal places of death, and this idea serves as an essential foundation for the rest of the book.

Ideas about incarceration relate to early Christian thought, and vice versa. It is striking how people who have never personally been to prison talked about how incarceration worked and why it mattered. The conceived experience of incarceration informs the development of Christian thought, and how early Christian thought ultimately informs what became (and still are) normative carceral practices. The practice of incarceration was one of the elemental building blocks of early Christian thought. I trace the development of how Christians described prisons as a kind of hell, and how hell was described as a kind of prison. From the narratives of Jesus's crucifixion and resurrection in gospel tradition to the developing late antique patron saints of the

prison break, the imagined experience of incarceration was used to make sense of the public execution of Jesus. Jesus's crucifixion is used to make sense of people's carceral experiences, and his resurrection as a kind of prison break.

Considering the "real-and-imagined" experience of early Christian prisoners, I give the "final word" on incarceration not to lawmakers or theologians discussing incarceration, but to the voices of those experiencing it. I discuss well known examples, such as Paul's letter to Philippi, as well as lesser-known prison letters. One short Coptic letter concludes simply, "I am dying in prison, and I don't know why" (*BKU* 1.144). These letters show incarcerated people grasping for tactics of resistance, such as the closing of a letter to two monks from two incarcerated Christian women, who are in prison seemingly due to the monks' debts. If the monks don't pay their debts to get them released, these women threaten to "take six soldiers and come north and ... hand you over and all your affairs, until they are paid" (*O. Mon. Epiph.* 177 – a threat which I take not to be an idle one. Section three concludes by analyzing Christian prison graffiti from Corinth, Caesarea Maritima, Cagliari, and Chemtou. These graffiti offer surprising and diverse perspectives on what it was like to be a Christian prisoner. Far from the graceful words associated with Paul's letters, they echo with words like "God, give the people who threw me in here an awful death" and "God, curse the person who threw me in this lawless place" (*IG IV*² 3, no. 1273, 1277). Offering a different perspective on their experience of incarceration, these graffiti provide an oppor-

tunity to get as close to the “everyday” experience of early Christian prisoners as we are likely to find.

Only an early modern concept?

What are the outcomes this research? First, it offers an alternative history of the emergence of Christianity through a carceral lens. One could argue that it is difficult to understand Christianity without carcerality in an analogous way that it is difficult to understand Judaism without the concept of exile. I show how many of the basic building blocks of Christian theology emerge from the experience of incarceration, and how what came to be the normative mode of punishment in the modern world emerged from developing Christian ideas of hell, punishment, and redemption.

Second, I historicize a previously misunderstood element of the relationship between Christians and the prison. Mamiya Abu-Jamal in his book *Death Blossoms* offers the following words:

Isn't it odd that Christendom – that huge body of humankind that claims spiritual descent from the Jewish carpenter of Nazareth – claims to pray to and adore a being who was a prisoner of Roman power, an inmate of the empire's death row? ... That the majority of its adherents strenuously support the state's execution of thousands of imprisoned citizens? That the overwhelming majority of its judges, prosecutors, and lawyers – those who condemn, prosecute, and sell out the condemned – claim to be fol-

lowers of the fettered, spat-upon, naked God?"

Abu-Jamal gives powerful expression to a contradiction that is perceived by many: the disconnect between the Christian-as-prisoner discourse and the Christian-as-incarcerator discourse prevalent today. I show not only how the Christian-as-prisoner discourse emerged, but also how in Late Antiquity the contradiction had already been internalized and normalized. In this way, my research points to how Christian tradition has supported the modern prison industrial complex, but also how it contains the tools to resist and undo it.

Third, and more generally, my research is disruptive to the prevailing ways of thinking about the history of the prison. My research has the goal of troubling the assumed chronology of the field of carceral studies, renders its overall conceptual framework flawed, and offers a different narrative for how we became modern. It makes strange a practice that has become thoroughly normalized by showing its long, complicated, and, perhaps, unexpected history.

The prevailing orthodoxy, that prisons are an early-modern innovation, has led scholars and policymakers alike to a false and ultimately dangerous proposal: that the problems faced by inmates, by jailers, and by society are novel. The problem is not one of modernity but rather than one of humanity. While looking for the future, we must understand the past.

Forlaget Vandkunstens nye Teologiske Folkebibliotek

Af professor, lic.theol. Niels Henrik Gregersen

Forlaget Vandkunsten er kendt for sine smukt layoutede bøger med et forbavsende bredt emnevalg – fra poesi til faglitteratur. Eksempler fra omkredsen af den teologiske verden er de fornemme udgivelser i Carsten Niebuhr Biblioteket.

Nu har forlaget lavet en ny satsning med serien *Teologisk Folkebibliotek*, der redigeres af Søren E. Jensen sammen med adjunkerne Mikkel Christoffersen, Lars Cyril Nørgaard og Frederik Poulsen, alt sammen udsendt i samarbejde med Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet.

Hermed går Vandkunsten ind på markedet for bogserier, skrevet af fagfolk men henvendt til den bredere offentlighed. Aarhus Universitets succesfulde *Tænkepauser* må have været en afgørende inspiration. Tænkepauserne holdes som bekendt på 60 sider med ensartede opretstående forsider, og forlaget Eksistensen har fulgt samme format i sin serie på 11 bind om reformationens virkningshistorie, der har strukturen *Om Reformationen og...*, efterfulgt af et *Hvorfor...?* Hvorfor elsker vi staten? Hvorfor er vi så enestående? Hvorfor er vi protestanter? Også *Bibelselskabets Håndbibliotek* følger i samme spor.

Vandkunsten valgt at designe det teo-

logiske folkebibliotek i et lavere format og med en kontant skrifttype: DTL Documenta. Samtidig designer forlaget bøgerne hver for sig, med læservenlige flapper, farver og forsider. Det er bøger, der er lette at finde i reolen og rare at have i hånden under læsningen. De to første bøger, der skal omtales her, er hver på 140-150 små sider. Det er professor em. Mogens Müllers *Den glemte Bibel* om Septuaginta, og lektor og dekan Carsten Selch Jensens *Gud vil det. En lille bog om korstogene*.

Men en lang række bøger er undervejs: Lone Fatum skal skrive om *Breve*, Mogens Müller om *Evangelierne*, Karen Marie Leth-Nissen om *Folkekirken*, Christina Petterson om *Herrnhuterne*, Bent Flemming Nielsen om *Gudstjenssten*, Lisbet Christoffersen om *Menighedsråd* og Pia Søltøft om *Kærlighed*. Så der er noget at glæde sig til!

Septuaginta som den kristne bibel

Mogens Müller skrev allerede i 1994 en større bog om Septuaginta, der hed *Kirkens første Bibel: Hebraica sive Graeca veritas*. Spørgsmålet for kirkefædrene var nemlig, om man skulle følge Septuagintas “græske sandhed” eller den jødi-

ske originalteksts “hebraiske sandhed”. Det var det store spørgsmål, der skilte kirkefædrene omkring 400-tallet.

Hieronymus valgte at oversætte den jødiske bibel fra originalteksten frem for den græske Septuaginta, da han lavede sin latinske bibeloversættelse, også kaldet *Vulgata*, “den almindelige bibel”. Derimod var Augustin en sen fortaler for Septuaginta, fordi han mente, at beretningerne om Septuagintas mirakuløse tilblivelse stod til troende, og at ordlyden var inspireret.

Det førte til en hidsig brevudveksling mellem Hieronymus og Augustin, hvor sidstnævnte tiggede og bad Hieronymus om at lægge Septuaginta til grund for sin oversættelse af Det Gamle Testamente. Det lykkedes dog ikke. Ligesom senere Luther operede Hieronymus for den hebraiske sandhed. Dermed blev Septuaginta til den glemte bibel i vestkirken, hvorimod den i den græsk-talende østkirke fortsat er den normgivende tekst.

Går vi tilbage til nytestamentlig tid, havde de kristne ikke noget valg. Enten kunne de ikke den hebraiske tekst eller de havde den ikke til rådighed. Alle citater fra Det Gamle Testamente i Det Nye Testamente er således taget fra Septuagintas græske oversættelse, der på den måde blev de første kristnes bibel op til 400-tallet. Herefter trådte Septuaginta (LXX) i baggrunden i vestkirken.

Der er dog enkelte spor af Septuaginta også i *Vulgata* og frem til nyere tid. Müller vender flere gange tilbage til oversættelsen af Esajas 7,14, hvor der i den hebraiske tekst står, at en “ung kvinde” skal føde en søn og give ham navnet Immanuel. Det oversatte LXX til en “jomfru”, og denne oversættelse så de kristne na-

turligt nok som en jødisk forudsigelse af jomfrufødslen. På dette sted fulgte også *Vulgata* i Septuagintas fodspor.

Septuaginta som udtryk for en universalistisk jødedom

Men LXX var først og fremmest en jødisk tekst, brugt af jøder i diasporaen. Også de var sjældent i stand til at læse biblen på hebraisk, der jo tilmed endnu ikke var blev tilsat vokalerne som i den senere “masoretiske” tekst. Mange jøder havde græsk som deres modersmål, fx omkring den store by Alexandria, og fortællingerne om tilblivelsen af Septuaginta henlægger værkets opkomst til området omkring Alexandria i det 3. århundrede f. Kr.

Resultatet skulle blive en oversættelse af den hebraiske Bibel, som fik et mere universalistisk sigte med en særlig vægt på de etiske love frem for de rituelle love, og med en stor åbenhed for folkeslagene, altså hedningerne, som nu kom i kontakt med jødedommen på deres eget sprog: græsk. Den jødiske Bibel kunne nu læses af filosofferne, hvad enten de var jøder eller grækere.

Hvad Müller måske kunne have understreget er, at LXX faktisk er temmelig tæt på den hebraiske ordlyd, tættere end fx den autoriserede danske oversættelse fra 1992. Oversætterne var jo netop fuld-blods jøder, der levede og åndede i begge sprog. LXX oversætter fx det hebraiske *kol-basar* (“alt kød”) ordret med *pasa sarx*, mens 1992-oversættelsen omskriver det til “alle mennesker”. Helligånden skal derfor ikke længere udgydes over “alt kød”, som der egentlig står (Joel 3,1; ApG 2,17), men kun over mennesker. Man kan sige, at vi hermed i Danmark

har fået en indsnævret bibeloversættelse, der ser bort fra menneskets indlejring i naturens vækst og forfald. Vi har fået en *interpretatio pura humana*, om man vil.

Müller viser nu i detaljer, hvordan fortællingerne om LXXs tilblivelse ændrer sig over tid. I Aristetas-brevet beretter forfatteren om oversættelsen af de fem Mosebøger som et bestillingsarbejde af kong Ptolemæus d. 2. (død 246 f. Kr). Han ville gerne gøre noget godt for jøderne i sit rige og ville også udbygge det berømte bibliotek i Alexandria. Så han sendte brev til ypperstepræsten i Jerusalem om at udvælge seks mænd af hver af de tolv stammer, altså $6 \times 12 = 72$ oversættere, der tilmed gjorde deres kommissionsarbejde færdigt på 72 dage. Tallet 72 blev så efterhånden blev forkortet til "de halvfjerds", på latin: LXX.

Denne fortælling bliver så efterhånden udbygget, så oversættelsen gjaldt hele den jødiske bibel, inklusive apokryfferne. Men ikke nok med det: Legenderne om oversættelsens underfulde tilblivelse udviklede sig, så kirkefaderen Irenæus omkring år 200 ender med at fortælle, at alle 72 hver for sig oversatte hele den jødiske bibel, og derefter viste det sig, at oversættelserne var identiske ned til mindste detalje!

Sådan blev Septuaginta til en guddommeligt inspireret tekst, som kirkefædrene kunne holde sig til. Vel at mærke lige indtil Hieronymus omkring 390 ændrede kurs og senere i 1500-tallet fik følgeskab af Luther og andre, der ville "tilbage til kilderne": den hebraiske grundtekst.

Korstogenes nye teologi

Carsten Selch Jensen har tidligere sammen med andre historikere skrevet om

Danske korstog. Krig og Mission i Østersøen i 2004. I sin nye folkebog, *Gud vil det: En lille bog om korstogene*, udvider han perspektivet til hele det komplekse, som i dag kaldes korstogene.

Selch Jensen minder om, at "korstogene" er en moderne samlebetegnelse. I ældre historieforskning blev begrebet alene brugt om forsøgene på at erobre og fastholde Jerusalem og omegn på kristne hænder, hvilket lykkedes fra erobringen i 1099 og indtil tilbagetoget fra de sidste besiddelser i 1291. Denne afgrænsning er fortsat den folkelige forståelse, og dermed skrives korstogene ind i idéen om en evig krig mellem kristne og muslimer, en idé der fortsat er i omløb i Mellemøsten og herhjemme. Men da Jerusalem i 1099 blev erobret fra seldsjukiske tyrkere, skete det i et samarbejde med ægyptiske tropper, der faktisk også var muslimer.

Selch Jensen peger på, at det virkeligt nye ved korstogene var deres teologiske begrundelse. Pave Urban II kundgjorde i 1095, at krigen for Gud og den hellige kirke ikke blot var retfærdig, men ligefrem en retfærdiggørende krig! Krigen var en bodshandling, der gav aflad for synderne og dermed adgang til frelsen.

Korstog mod syd, øst og nord

Urbans tale havde en vældig virkning, også i Nordeuropa. I 1120 skrev William af Malmesbury i sin krønike om anglerne, at "waliserne forlod deres krybskytteri, skotterne deres vante lus, nordmændene deres svælgen i fisk og danskerne deres uophørlige druk... alle for at drage til Jerusalem".

Det var naturligvis ikke alle, der tog afsted, og det drejede sig ikke alene om Jerusalem. Korstogene var også rettet imod

venderne, de hedenske slaver, og balterne, og sågar også mod kættere og skismatikere som katarerne i Sydfrankrig. Det handlede om at løfte moderkirken op af støvet: “Her kan I både frelse Eders sjæle og, om I vil, erhverve ypperlig jord at bo og bygge på”, som ærkebiskoppen af Magdeburg skrev i 1128.

Ifølge Selch Jensen er de religiøse begrundelser ikke kun en tynd fernis over en underliggende vesterlandsk erobringssiver. Korstogene var religiøst begrundet både af pavekirken og hos korsfarerne selv. Uanset hvad vi mener om det i dag, blev den hellige krig opfattet som en bodsgerning. I en tid, hvor fx Anselm af Canterbury (1033-1109) mente, at kun få vil blive frelst, “og de fleste vil være munke og nonner”, får også riddere og bønder en mere direkte adgang til frelsen.

Sådan forstod man det. Ikke mindst Bernhard af Clairvaux (1090-1153) legitimerede denne nye teologi ved at sige, at man kan frelses enten gennem dåb eller gennem døden i den hellige krig. Som Selch Jensen anfører, brød denne nye teologi med Augustins lære om, at omvendelse altid må være en frivillig sag, og med tanken om, at en krig kun er retfær-

dig, hvis der er tale om en forsvarskrig, et nødvendigt onde. Men nu får krigen en ny religiøs motivation: Gud vil det!

Selch Jensen skriver levende og ud af huset. Korstogene ses som “rullende klostre” for ridderklassen (jf. Bernhard). Urban IIs tale var, som han skriver, en tale med *impact*. Lidt kækt ser Selch Jensen også korstogene som en slags “charterrejser for riddere”, selvom han også nøjternt beskriver den årelange forberedelse, som det tog at foretage rejsen. Stilistisk benytter han sig *cliffhangere*: Med erobringen af Jerusalem havde korsfarerne “sejret i krigen mod Guds fjender – troede de!”. Og så fortæller næste kapitel ellers om korstogenes tilbagetog. Men læseren føres med både ud og hjem!

Jeg vil sige forfatterne og forlaget tillykke med de to første bind af Vandkunstens *Teologiske Folkebibliotek*. Vi ser frem til de næste udgivelser.

Mogens Müller, *Den glemte Bibel: Septuaginta, den førkristne græske oversættelse af jødedommens hellige skrifter*. Vandkunsten 2020, 142 sider. Pris: 150 kr.

Carsten Selch Jensen, *Gud vil det. En lille bog om korstogene*. Vandkunsten 2020, 149 sider. Pris: 150 kr.

Tiltrædelsesforelæsning ved lektor, ph.d. René Rosfort

Lidelsens betydninger Eksistentiel etik mellem teologi og filosofi

Tid: fredag den 1. oktober 2021 kl. 14.15

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Krise som forandring og forståelse

*Af ph.d.-stipendiat, cand.theol.
Anne-Milla Wichmann Kristensen*

En af konsekvenserne af COVID-19 var for mange mennesker et brud på hverdagen. Det indebar, at manges sociale og offentlige liv blev flyttet til hjemmet og digitaliseret. Derved skulle de finde nye måder at interagere på og være i og uden for hjemmet. Dette brud på hverdagen udforsker jeg i mit ph.d.-projekt, som er en del af det større forskningsprojekt “STAY HOME – hjemmet under corona-krisen og bagefter”, der er ledet af Mette Birkedal Bruun, huset af Det Teologiske Fakultet og finansieret af Carlsbergfondet.

I det tværfaglige projekt, der består af arkitekter, Science and Technology Studies-forskere, historikere og teologer, er det hjemmet, der er omdrejningspunktet. Hjemmet er ikke blot forstået som rum og sted, men også som følelser og som et netværk af digitale teknologier, mennesker, genstande, stemninger osv. I det tværfaglige arbejde diskuterer vi centrale begreber og metoder for det fælles projekt ud fra en henholdsvis familiehistorisk, teknosociologisk, arkitektonisk og teologisk vinkel. Det tværfaglige giver på den måde alle kerneforskerne i projektet en bredere forståelse af forskningsprojektet og en skarpere forståelse

af præcis, hvilken viden og hvilket perspektiv, vores respektive fagligheder kan bidrage med.

Mit projekt er en undersøgelse af nogle COVID-19s menneskelige konsekvenser. Det fokuserer på erfaringer under nedlukningsperioderne, hvor hjemmet fungerede som ramme. Gennem disse erfaringer undersøger jeg pandemien som et brud i historien, der åbner for forandring og eksistentiel forståelse. Projektet gælder derfor erfaringer og deres betydning for forandring og forståelse. Dem vil jeg analysere ved hjælp af Paul Tillich (1886-1965). Tillich antager, at teologien, omverdenen og kulturen hænger sammen. Derudover har han forholdt sig til både første- og anden verdenskrig som krise igennem begrebet “kairos”. Jeg har derfor valgt at bruge Tillich til at analysere, hvordan en pandemi hænger sammen med mennesket eksistentielt, og hvad det kan betyde. Mere konkret består ph.d.-projektet således i en systematisk-teologisk analyse af eksistentielle erfaringer i hjemmet.

I første del af projektet undersøger jeg, hvordan krise kan forstås som en bevægelse mod en ny tid gennem ovennævnte begreb, kairos. I anden del af projektet

undersøger jeg, hvilke former for mod og angst, der har vist sig i forbindelse med den forandrede hverdag hjemme, og hvilke eksistentielle overvejelser de menneskelige konsekvenser af COVID-19 har afstedkommet. Til slut overvejer jeg, hvorvidt pandemien kan forstås som en krise, hvor erfaringer af mod og angst kan ses som tegn på et kairos-øjeblik. Mit projekt er primært fokuseret på mennesker, der har været hjemsendt eller på anden måde har været hjemme under nedlukningerne af samfundet.

Erfaringerne

De erfaringer, som projektet har som genstand, er dokumenteret i arkiver som STAY HOMEs samarbejdspartnere har indsamlet og oprettet. Det første arkiv rummer etnografisk materiale, der er indsamlet i april–juni 2020 i et samarbejde mellem IT Universitetet og Aalborg Universitet under projektet *Deltagelses grammatik: Hvad kan vi lære af den øjeblikkelige og gennemgribende digitalisering af hverdagslivet under coronakrisen?* (VELUX Fonden). Arkivet rummer 222 interviews, 84 online dagbøger og 89 observationsnoter fra arrangementer. Det andet arkiv er indsamlet af Nationalmuseet fra foråret 2020 til sommeren 2021 under projektet *Dagbogsprojekt: Indsamling af danskernes hverdagsberetninger under Corona-krisen* (VELUX Fonden). Arkivet rummer over 300 beretninger, fysiske genstande og film. Det skal dog nævnes, at størstedelen af erfaringerne fra arkiverne stammer fra hjemsendte danskere. Der er således ikke mange erfaringer fra danskere, der ikke har kunne hjemsendes under nedlukningsperioderne.

I arkivet *Deltagelses grammatik* udtrykker flere, at nedlukningen og hjemsendelsen har skabt en stor forandring i deres liv, som både opleves positivt og negativt. Nogen oplever at få mere tid i hverdagen, mens andre oplever at have mere travlt. Det beskrives af flere, at “tidsfornemmelsen bliver en anden”, når dagene flyder sammen. Derudover tematiseres utrygheden ved den fysiske kontakt, ved ikke at vide, hvornår det ender og sygdommens mulige konsekvenser for familiemedlemmer. Der er desuden flere af deltagerne, der glæder sig til ikke længere “at tjekke dødstal” dagligt. Den største forandring, som mange af deltagerne nævner er arbejdslivet og skolelivet. Nogen udtrykker et håb om, at pandemien kan være med til at skabe forandring i familielivet, mens andre ønsker at gå tilbage til det, som var før og har følt et stort pres ved både at få arbejde, skole og pasning af egne børn til at gå op.

Krise som forandring

Tillichs begreb “kairos” bruges til at belyse krisen som forandring fra forskellige vinkler. Det kan benyttes til at udfolde og eventuelt revurdere krisesituationer og forstå dem som øjeblikke, der afbryder og forandrer. Dette udforskes både ved erfaringer af nyskabelse og begyndelse og ved erfaringer af vakuum og afslutning af noget. Tillich selv udviklede sin forståelse af dette gennem to verdenskrige og en efterkrigstid præget af store forandringer.

Da Paul Tillich deltog i første verdenskrig, forventede han, at en fornyelsesånd ville udspringe af den ødelæggende krig. I forbindelse med beskrivelsen af krisen som fornyelse og forandring anvendte

han for første gang begrebet kairos i teksten *Kairos* fra 1922. Med denne tekst og de efterfølgende tekster om emnet stiller han afgørende spørgsmål til, hvad en krisetid rummer og kan. Han forstår kairos som et øjeblik, hvor det evige, dvs. det ubetingede, bryder ind i tiden og historien, dvs. i det betingede. Derfor kan han både tale om “det unikke kairos” og øjeblikke kaldet “kairoi”. Det unikke kairos tolker han som tilsynekomsten af Jesus, dvs. historiens centrum, hvor evigheden bryder ind i den jordiske tid. Kairoi forstår han som de forandrende øjeblikke i historien, der er afledte øjeblikke af dette unikke kairos. I løbet af årene udvikler Tillich sin forståelse og begrebet kairos bliver modelleret, udvidet og omformet som refleksion af den tid, han lever i.

Efter første verdenskrig forventede Tillich en ny tid. Han og den religiøse socialisme, som han var en del af, forventede “...a new beginning, a period of radical transformation, a fulfilment of time, or, as we called it with a New Testament term, a *kairos* had come upon us, in spite of breakdown and misery” (*Religion and secular culture*, P. Tillich 1948, 56). Dette blev dog ændret ved anden verdenskrig, da den nye tid ikke viste sig som den transformation, han forventede. Håbet om fornyelse blev erstattet af et vakuum. Tillich udfolder dette som et helligt vakuum, i hvilket en form for spirituel rekonstruktion skal fødes på ny. Her var det i højere grad erfaringen af enden end en ny begyndelse, der herskede. Ifølge Tillich kunne dette vakuum blive transformeret til et tomrum af kreativ venten.

I de sidste kapitler af tredje bind af Tillichs “*Systematic Theology*”, der hø-

rer til de sene værker, anvender han igen begrebet kairos. Han påpeger på dette sene tidspunkt, dvs. midt i 1960'erne, at “Awareness of a *kairos* is a matter of vision” (*Systematic Theology volume III*, P. Tillich 1963, 370). Observation og analyse af et kairos-øjeblik kan således kun tjene til at objektivere erfaringen af et kairos og fremhæve og berige dette syn. Derudover fremhæver han på dette tidspunkt, at to ting må siges om kairoi: “first, they can be demonically distorted, and second, they can be erroneous” (*Systematic Theology volume III*, P. Tillich 1963, 371). Han fremhæver her nazisternes brug som en dæmonisk forvrænget erfaring af kairos. Fejlagtheden, det andet karakteristikum, ligger ikke i situationens kairos-kvalitet, men i dommen af dets karakter (både fysisk tid, rum, og kausalitet, men også den menneskelige reaktion og ukendte elementer i den historiske konstellation). Han påpeger, at disse to karakteristika ikke betyder, at intet skete, og fremhæver, at der for nogle mennesker skete noget ved, at Guds riges kraft blev manifesteret i historien, og at historien har været ændret lige siden.

Tillichs udvikling af begrebet kairos giver således mit projekt forskellige måder at forstå krise som forandring og forståelse på. Disse forskellige udtryk for krise kan bidrage til vores forståelse af COVID-19 med en mere nuanceret forståelse af, hvad en krise rummer og kan eksistentielt.

Erfaringer af mod og angst som tegn på krisen som forandring

Mod og angst er ifølge Tillich ikke kun noget, der dukker op i særlige krisesituationer, men udtryk for den menneskelige

selvbevidsthed. Mit projekt fokuserer på erfaringer af mod og angst, der er forbundet til konsekvenser af COVID-19.

Hos Tillich er angst et medfødt, men ikke skabt og derfor ikke naturligt karakteristikum ved menneskets erfarede endelighed. Han skriver, at "...anxiety is the state in which a being is aware of its possible nonbeing" (*The Courage to Be*, P. Tillich 1952, 34). Mennesket er altså bevidst om den ikke-væren, det står overfor, men som samtidig begrænser det. Det vil sige, at mennesket erfarer den ikke-væren, der er udenfor, som noget indeni. Angsten er således en eksistentiel bevidsthed om og i ikke-væren.

Tillich arbejder i den forbindelse med tre former for angst: Angsten for skæbningen, i værste fald døden, angsten for tomhed, i værste fald meningsløshed og angsten for skyld, i værste fald dommen. Det er dog umuligt for mennesket at bære disse former for angst alene, selvom de ikke kan fjernes. Det resulterer i, skriver Tillich, at angsten forsøger at lave sig om til frygt. Frygt er en objektivisering af angsten, idet frygten kan fjernes og således bilder sig ind også at kunne fjerne angsten. Det kan den ikke, men angsten kan rummes i et mod, der er rodfæstet i troen som "the state of being grasped by

the power of being-itself" (*The Courage to Be*, P. Tillich 1952, 39). På den måde kan modet ændre erfaringen af angst, fordi fokus nu er det uendelige. Modet bliver deraf det centrale begreb hos Tillich. I mit projekt vil Tillichs forståelse af modets og angstens karakter i deres indbyrdes afhængighed vil være grundlag for analysen af erfaringer under nedlukningerne.

Jeg søger altså at belyse den eksistentielle dimension af omstillingerne i hjemmet og erfaringer af mod og angst i forbindelse med egen sygdom, tab af nærmeste, samfundets tilstand, og fysisk kontakt under pandemien. I projektet vil jeg igennem forståelsen af krise som forandring og forståelse for det første overveje, om de menneskelige konsekvenser af COVID-19 kan udforskes som en form for eksistentielt chok, da Tillich forbinde dette med erkendelsen af vores endelighed, for det andet om erfaringerne kan være udtryk for angst, der rummes af mod og derved kan være udtryk for forandring og forståelse, og til slut om pandemien kan være med til at fremhæve andre eksistentielle spørgsmål, der kendetegner samfundet i det 21. århundrede.

Seminar

Hvad kan universitetsteologien?

Tid: fredag den 15. oktober 2021 kl. 13.00-16.00

Sted: Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S,
Alf Ross Auditoriet 9A.3.01

Arr.: Det Teologiske Fakultet og Fagrådet

Sansning, tid og tro

Kunst og indretning i folkekirken, 1900-2020

*Af ph.d.-stipendiat, mag.art i kunsthistorie
Miriam Have Watts*

Forbindelsen mellem kirken og kunsten tegner historisk set det ældste mæcenforhold i den vestlige verden og er et komplekst parløb, der fortsat giver anledning til samtale, diskussion og stridigheder: Ligesom kunsten kan fungere som samlende element i kirkerummet, lige såvel kan den forstyrre, når den ikke føjer sig ind i vores forventninger til oplevelsen af stedets historie og formål. Spørgsmålet er, hvad der er på færde, når den nyere kunst møder traditionen og den overleverede ikonografi inden for rammerne af en arkitektur, der typisk også er af ældre dato. For hvilke valg er truffet på hvilken baggrund og med hvilke hensigter og forventninger, når den enkelte kirke (ny)indrettes og beslutninger som renovering, omplacering eller udskiftning af inventar og udsmykning forandrer det historiske rum?

Resultaterne af de mange møder, der findes på tværs af historien i kirkens indre, kan være overraskende og tankevækkende, de kan opfattes som vellykkede, mislykkede, ligegyldige eller provokerende – og alt derimellem, afhængigt af øjet, der ser. Ud af opdateringerne af det liturgiske inventar opstår eksempelvis ofte umage par, når et nyere alterbillede indsættes i en gammel ramme, som

måske allerede befinder sig i en endnu ældre arkitektur. Den form for materiel sammenknytning af tid forsøges typisk medieret ved en ny farvesætning, der strækker sig til det øvrige inventar for at forbinde rummets forskellige elementer og materialer. En illustration af det greb kunne være Per Kirkebys oliemaleri fra 2004 med Gethsemane Have som motiv i barokaltertavlen fra 1765 i Sct. Mortens Kirke i Randers fra o. 1500 [fig. 1, se næste side]. Et påfaldende og generelt træk for modtagelsen af den nye type forandring er, at det inden for den nyere kunsthistorie typisk er det modernistiske maleri, der er blevet bemærket, mens relationen til den ældre tavle og dialogen med omgivelserne ofte negligeres. Ligeledes overses til tider det helt fundamentale forhold, at fornyelsen er blevet til og er udformet ud fra en idé og bestemt overbevisning om det menneske eller den menighed, i hvis tilstedeværelse og *nu* betydningen af værk og omgivelser samler sig.

Tradition og fornyelse

Mit projekt kiler sig ind i netop dette (spændings)forhold mellem tradition og fornyelse med en undersøgelse af, hvordan billedkunst og indretning har udviklet sig i den danske folkekirke siden

Fig. 1. *Gethsemane Have*, alterbillede, olie på lærred, 2004, Per Kirkeby. Indsat i tavle fra 1765, Sct. Mortens Kirke, o. 1500, Randers. Foto rekvireret fra kirken.

1900-tallets begyndelse. Mit fundament er kunsthistorisk, horisonten er teologisk, kirke- og åndshistorisk, og det, der kitter mit arbejde med stoffet sammen, er det antropologisk tonede spørgsmål om, hvordan tænkning om mennesket reflekteres i kirkerummet i konkret, indretningsmæssig og billedkunstnerisk form. Det er et spørgsmål, som endnu ikke er stillet dybdegående og konsekvent til det materiale, der placerer sig i 1900-tallets sammenhæng frem til i dag. Derfor udstikker det min vej ind i det mangefacetterede og tværfaglige felt, som udgør omgivelserne for den enkelte kirkes indretning og udsmykning.

Projektet lægger sig således i forlængelse af og trækker på vigtige erkendelser og viden i den aktuelle, interdisciplinære forskning. Til grund for undersøgelsen ligger bl.a. forskningen udført af ansatte på Afdeling for Kirkehistorie ved Københavns Universitet, ligesom storværket *Danmarks Kirker* (1933-), med tilhørende fagordbog og registre over den materielle kirkekultur fra middelalderen til i dag, er en uundværlig kilde for arbejdet. Min undersøgelse er desuden i nær dialog med de resultater og metoder, som fremlægges af det tværinstitutionelle forskningsprojekt *Sanselighet og transcendens* (2007-2015), publiceret i 2015, og centralt for mine studier er også det ligeledes interdisciplinære forskningsprojekt *In-visibility. Visibility and Transcendence in Religion, Art and Ethics* (2010-2013), publiceret i 2020. Den nyere forskning i reformationens religiøse og samfundsmæssige betydning, som Reformationsjubilæet bl.a. indrammede, informerer selvsagt også projektet.

Ovennævnte kort opridsede forsk-

ningsindsatser anskueliggør de to gensidigt afhængige områder, som mine studier fordeler sig på: et konkret, materielt spor, der overordnet set knytter sig til *billedet* i bred forstand – og et spor, der fortrinsvist tegner sig som *tekst*. Begge har i projektets sammenhæng deres dybeste rødder i Bibelens mangfoldige univers af sprogligt formidlede motiver og symboler, og begge åbner principielt set for et milevidt stof bestående af fortolknin-ger, udlægnin-ger og diskussionspunkter, iblandt hvilke undersøgelsen skal navigere sit arbejde med de receptionshistoriske perspektiver på opfattelsen af mennesket som individ og som del af det evangelisk-lutherske kirkeliv. Parallelt ad billedets og tekstens vej afsøger projektet nogle af de forventninger, der siden år 1900 kommer til udtryk omkring folkekirken og dens funktioner: Hvordan har man på forskellige tidspunkter i perioden søgt at balancere et behov for genkendelighed i form af historiens kontinuitet og tradition i kirkens indretning og kunst med et tilsvarende behov for genkendelighed i form af aktualitet og det at kunne spejle sig i samtidens formsprog?

Tekstens udtrykte billede?

Eksempelvis undersøger projektet kirker som den nyromanske Ravnebjerg Kirke på Fyn, hvis enkle indretning i skønvirke-stil daterer sig til 1902 ligesom kirken – og måske forlænger både den fjerne og den nære histories formsprog hen over tærsklen til et nyt århundrede. Undersøgelsen skal også til kirker som Voel Kirke nær Silkeborg fra 1876, hvor Jais Nielsen i 1938 har udfoldet dramaet i *Johannes' Åbenbaring* på altervæggen – med det ukonventionelle valg af motiv, som

måske forbinder sig til nogle af mellemkrigstidens opbrud og tidens religiøse og kunstneriske søgen. [fig. 2]

Tilsvarende kan de mulige sammen-
gænge afsøges i 1950'ernes debatter om
menneskets plads i kristendom og forny-
else til en nydisponering som Mogens
Kochs næsten konceptuelle altervæg
og alternative indretning i 1952-1954 i
Lillerød Kirke, Allerød, fra 1100-tallet:
Guldaldermaleren J.L. Lunds altertavle
med motivet *Englen på den tomme sar-
kofag* fra 1847 blev af arkitekten erstattet
af en panelvæg med diskrete kors og et
gudsord, og alterbordet blev flyttet ud for
at stå med kortsiden mod menigheden i

en fysisk og betydningsmæssig omkalfat-
ring af rummet.

Et andet udtryk for 'menneskets rum'
udfoldes senere og med stor bogstavelig-
hed i eksempelvis Kastrup Kirke fra 1884
på Amager, og baggrunden bør afsøges
for, at Svend Wiig Hansens ekspres-
sive og komplekse kobling af ikonografi,
kunsthistorie og samtidens trusselsbil-
leder med den radikale totaludsmykning
Det sårede menneske i 1973-1974 finder
vej til det historicistiske rum. [fig. 3] Li-
geledes vil projektet kaste lys over det af-
dæmpede og introspektive, som synes at
være træk, der vinder frem i fornyelserne
af kirkerummene sidst i 1900-tallet: Et

Fig. 2. *Johannes' Åbenbaring*, altervæg, kalkfarve på puds, 1938, Jais Nielsen. Voel Kir-
ke, 1876, Silkeborg. Foto: Juul Fotografi.

Fig. 3. *Det sårede menneske*, udsnit af alterparti, relief i aluminium, 1973-74, Svend Wiig Hansen. Kastrup Kirke, 1884, Amager. Foto: Miriam Watts.

alterparti som det i Kgs. Lyngby Kirke, nyindrettet i 2011-2012, kan inddrages på baggrund af sit udtryk og sin indplacering i kirkerummet, men også med opmærksomhed på kunstneren Christian Lemmerz's opfattelse, at "Kunst er totalt tavs, samtidig med at den forhåbentlig siger os noget. Det er jo et paradoks. For mig åbner kunsten sig først, i det øjeblik man får lov til at betragte den langsomt. Stille." (Kristeligt Dagblad 2009) De refleksioner over den langsomhed og ordløshed, som søges formidlet i værket, kan analysen forbinde til hans fornyelse

af alterpartiet, som betød udskiftningen af den forhenværende højrenæssance katekismustavle med motivet *Den sidste Nadver* af C.W. Eckersberg tilføjet som storfelt i 1829. Baggrund og dialogisk element i Kgs. Lyngby Kirkes indre er hvælvenes rige udsmykning med kalkmalerier, der har været medbestemmende for enkeltheden i formgivningen af det nye alterbord: I stedet for katekismustavlens relativt kontrollerede narrativ står nu en monumental sten, udhugget som en draperet blok, hvis raffinerede trompe l'oeil er konkret og figurativt, men også

rummer en vis abstraktion i kraft af marmorklædets rytmiske fald over det, der både er bord og sarkofag og således peger på det skjulte og tilslørede i det synlige og fysiske. [fig. 4] Med kunstnerens egne ord om udsmykningsprojektet er der søgt et spil mellem illusion/ikke-illusion, som i alterpartiet som helhed skal afspejle en almindelig og dagligdags tro

og tvivl. Måske en tidstypisk åbenhed i den betydningsdannelse, hvis kerne bag de varierede udtryk stadig er en grundlæggende videreførelse af historie og konvention.

Eksemplerne her beskriver på forskellig vis yderpunkter, hvor udsagnene i kirkerummet spænder fra det afdæmpede og subtile til en høj og klar tale, og de tegner

Fig. 4. Koret med alterbord i marmor (statuario), 2012, Christian Lemmerz, Kgs. Lyngby Kirke. Foto: Katrine Lypart.

som udpluk af et stort materiale selvsagt ikke et tilstrækkeligt nuanceret billede af bevægelserne og forandringerne i indretningen og kunsten i folkekirken siden år 1900. Med sit spænd over 120 års teologi og kirkeliv og de omkring 2300 fungerende kirkebygninger geografisk spredt over landet skal projektet favne et stort og diverst materiale for at kunne sætte fokus på et mindre antal cases, der så vidt muligt må betragtes som sigende, hvis ikke repræsentative, for perioder, lokaliteter, udsmykningstyper og tænkning. Parallelt med feltarbejdet ligger fordybelsen i tekst og teori, så bevægelsen ikke går fra enten billede til tekst eller vice versa, men analyserne så vidt muligt fungerer gensidigt åbnende og kata-

lyserende med det oplagte, men til tider oversete, grundforhold for øje, at billede og tekst bliver til i mennesket i historien. De taler ind i, med og imod en baggrund og en tradition – de udspringer af tid og tænkning og kommer stadig til orde på forskellig vis og med vekslende klarhed for synsvinklen af i dag.

Projektet er blevet til i samarbejde mellem Københavns Universitet, Teologisk Fakultet, Afd. for Kirkehistorie og Nationalmuseet, Danmarks Kirker. Vejledere er lektor, ph.d. Anna Vind og redaktør, dr.theol Martin Wangsgaard Jürgensen. Projektet er finansieret af Ny Carlsberg Fondets pulje til Kunstvidenskabelig forskning og af de to institutioner.

European Crisis and Reorientation

**Open international workshop on Karl Barth's
Der Römerbrief in the cultural and intellectual context
of post WWI Europe**

Tid: torsdag den 28. oktober til lørdag den 30. oktober 2021

Sted: Det Teologiske Fakultet

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/CEMES

Levinus Warner and his reading of Islamic Scriptures

By PhD fellow Kentaro Inagaki

Since November 2020, I have been a PhD fellow at the Biblical Studies Section, Faculty of Theology. Within the Faculty of Theology and the ERC Synergy project ‘The European Qur’an (EuQu)’, I am now writing my PhD dissertation under the supervision of Professor Dr. Jan Loop.

Born in Japan and educated at the University of Tokyo, I have been interested in the intellectual history of early modern Europe. My initial interest in the Bible exegesis in the seventeenth-century Dutch Republic led me to a broader landscape of oriental scholarship in early modern Europe. What I found striking at first is that early modern scholars of the Bible were also keen to use the knowledge of Arabic for better understanding the Bible. But as I read existing scholarship and works of orientalist scholars in the early modern period, I was fascinated with the fact that their interest in Arabic was not limited to biblical scholarship. For instance, seventeenth-century orientalist scholars in the Dutch Republic such as Thomas Erpenius (1584-1624) and Jacob Golius (1596-1667) not only engaged with Arabic as an auxiliary to understand the Hebrew Bible (not only through comparison between Hebrew and Arabic,

but also by examining Arabic version of the Bible). They also engaged with the Qur’ān, astronomy, mathematics, geography, history of the Middle Eastern region, Arabic *belles lettres*, specifically Arabic poetry. How did the early modern orientalist scholars in the Dutch Republic pursue these wide variety of topics? What sort of manuscript sources did they use? These questions bring me to my current interest in one of the students of Golius, Levinus Warner (c. 1618-1665). In what follows, I would like to focus on research questions, sources, methods, provisional hypotheses, and implication.

Levinus Warner and his legacy

My PhD project, tentatively titled ‘A man between two worlds: Levinus Warner and his reading of Islamic scriptures’ aims at revealing how Warner read and used ‘Islamic Scriptures’. Under this analytical term ‘Islamic Scriptures’, which has yet to be elaborated, I understand the Qur’ān in the first place, but also commentaries on the Qur’ān (*tafsīr*), the Hadith collections (deed and saying of the Prophet Muḥammad), and the commentary on the Hadith collections.

Levinus Warner, a German-born orientalist scholar and diplomat of the Dutch

Republic to the Ottoman Empire, has been best remembered for his outstanding collection of manuscripts in Arabic, Hebrew, Persian, and Ottoman Turkish. Born around 1618 in Lippe, Warner attended the *Athenaeum Illustre* in Bremen from 1636. In 1638, he matriculated at Leiden University. Having studied oriental languages under Jacob Golius and Constantijn L'Empereur (1591-1648), Warner left for Istanbul in the winter 1644. In the Ottoman capital he undertook a diplomatic mission for the Dutch Republic. And there, he collected more than one thousand manuscripts, read them, took notes, and wrote treatises (on Warner's early life, see Arnold Vrolijk, Jan Schmidt, and Karen Scheper, eds., *Turcksche boucken*, 19-37).

Existing literature on the history of oriental scholarship in the early modern Dutch Republic has illustrated Warner's profile as an avid manuscript collector. Two essays by G. W. J. Drewes and P. S. van Koningsveld in *Levinus Warner and his Legacy* gave a glimpse into what sort of manuscripts Warner possessed. A more recent exhibition of Warner's collection, *Turcksche boucken* illustrated Warner's activity as the Dutch resident in the Ottoman Empire and manuscript collector in greater detail.

Still, Warner as the orientalist scholar who read and used the sources that were nearly inaccessible to his contemporaries forms a scholarly desideratum. As van Koningsveld once implied, how and for what purpose did he use his own manuscript collection (van Koningsveld, 'Warner's Legacy in the Main Printed Catalogues', in *Levinus Warner and his Legacy*, 43-4)? How should Warner's

scholarship be contextualised in the history of oriental scholarship in early modern Europe and possibly in the Islamicate scholarly tradition? Departing from these research questions in general, my PhD dissertation attempts to approach not only his profile as a diplomat who negotiated with Ottoman officials for the interest of the Dutch Republic or as a manuscript collector, but primarily as an orientalist scholar.

To approach Warner's scholarship, I will first have a look at what Warner left or Warner's *Nachlass*. In fact, together with his collection of more than one thousand manuscripts, his handwritten notebooks were also bequeathed to Leiden University. Warner's *Nachlass* turns out to be a significant source to appreciate his scholarship. Closer inspection of Warner's notebooks tells us of his wide interests. The topics Warner addressed range from Bible exegesis, controversies between Orthodox Judaism and Karaite Judaism, geography, sayings and proverbs in Ottoman Turkish, Arabic poetry, rituals of the Greek Orthodox Church, various customs of the pre-Islamic Arabs and so on.

As has been indicated in existing literature (Vrolijk et al, *Turcksche boucken*, 92), some of Warner's notebooks have been mentioned and edited by eighteenth-century scholars. When Johann Gerardus Lette (1724-1760), one of the students of Albert Schultens (1686-1750), published the edition of *al-Mu'allaqāt* by Imru' al-Qays (d. 554) and its Latin translation in 1747, he extensively made use of Warner's notes. Warner paraphrased *Ġihānnumā* by Kâtib Çelebi (1609-1657), the famous Ottoman polymath,

into Latin, which in turn was referred to by Nicolaas Witsen (1641-1717) in his *Noord en Oost Tartarye* (1st ed., 1692).

Warner and his reading of 'Islamic Scriptures'

And yet, there remain many notebooks that have yet to be explored. Specifically, Warner's interest in Islam and the history of the pre-Islamic Arabs have never been studied closely, although this topic seems to have been of particular interest to him. Within the EuQu project, I would like to focus on his engagement with the pre-Islamic Arabs, one that aims at explaining the historical and cultural contexts in which Islam and the Qur'ān emerged.

The abovementioned research questions in general can be specified as follows: Did Warner's approach to 'Islamic Scriptures' including the Qur'ān and *tafsīr* change after he moved to the Ottoman Empire? How and for what purpose did he read 'Islamic Scriptures'? To what extent could his reading and usage of 'Islamic Scriptures' be distinguished from those of other orientalist European scholars in the sixteenth and seventeenth centuries? Why was Warner interested in pre-Islamic Arabs and what did he want to demonstrate by looking into their customs?

I address these research questions by examining manuscript notebooks and treatise pertinent to various customs among the pre-Islamic Arabs. Currently, I deal primarily with three manuscript notebooks at Leiden, Universitaire Biblioteken [hereafter: LUB]: Or. 392, Or. 1131, and Or. 1139. So far, I transcribed these manuscripts and identified Warner's sources. Also, by comparing Warn-

er's attempt to that of his contemporaries, I have been trying to situate him in intellectual and historical contexts.

What do Warner's notebooks convey? Two manuscripts at LUB, Or. 392 and Or. 1139 testify to how extensively Warner used the Qur'ān and *tafsīr* of al-Baġawī (d. 1122), *Ma'ālim al-tanzīl*. Warner made excerpts from al-Baġawī's commentary in Arabic (Or. 1139) and translated them into Latin (Or. 392). Although these two notebooks are not well organised, they shed light on which Qur'ānic places Warner chose and how he read these passages.

Another relevant manuscript to my dissertation is Or. 1131, which is entitled *De Rudioribus Saeculis Arabum, Tractatus quo mores illorum ante tempora Muhammedis, describuntur*. In it, Warner discusses various customs and manners of the Arabs in the pre-Islamic period. The topics include, among numerous subjects, inheritance, marriage, religious worships and beliefs, the importance of camel and horses, various forms of idolatry, quarrels among the Arabic tribes and so on.

Or. 1131 also suggests how widely Warner read Arabic manuscript sources: besides the Qur'ān, he frequently refers to Maḥmūd b. 'Umar al-Zamaḥṣārī's (d. 1144) *Al-fā'iq fī ġarīb al-ḥadīṯ*, the lexicographical commentary on the Hadith collection. Other lexicographical works such as Ibn Durayd (d. 933)'s *Ġamhara' l-luġa'* and *Kitāb al-iṣṭiqāq* helped Warner decipher the meaning of Arabic words. Throughout Or. 1131, Warner turned to Arabic poets such as Labīd (d. c. 661), Abū al-'Alā' al-Ma'arrī (d. 1057), and al-Mutanabbī (d. 965). I will further try

to reconstruct Warner at work by studying manuscripts of these Arabic works that are now kept at LUB, with an eye on whether Warner left marginal notes.

It is interesting to note that while Warner extensively used the Qur'ān and *Ma'ālim al-tanzīl* in Or. 392 and Or. 1139, in Or. 1131 he relied on other Arabic sources more frequently. This might depend on which topics Warner wanted to address. Some customs might be described more closely in the Qur'ān, while others might be found in Hadith.

In my dissertation, I will examine the following two hypotheses that are derived from my research on the abovementioned manuscripts: 1) Warner read and used the Qur'ān as 'a historical archive' (the notion that Jan Loop has suggested in his articles). By reading the Qur'ān with commentaries, Warner attempted to describe the historical condition in which Islam emerged. At the same time, he does not seem to regard the Qur'ān as the sole source for his historical inquiry. He was

aware of the significance of the Hadith collection and Arabic poetry as the windows onto the historiography of the pre-Islamic Arabs. In short, 2) he relativised the significance of the Qur'ān as 'a historical archive' by paying as much attention to other sources.

I hope that my PhD project will illustrate how Warner acquired numerous manuscripts, tapped into them, took reading notes, and composed treatises. Also, I hope that this project contributes to the appreciation of the long and complicated history of the Qur'ān reception in Europe. Recent scholarship on the Qur'ān reception in early modern Europe has underscored that reading the Qur'ān in this period did not necessarily mean that its readers always attempted to combat with Islam. How Warner's reading of the Qur'ān can be situated in the broader intellectual, theological, and historical contexts of the Qur'ān reception in early modern Europe will be the leitmotiv of my PhD dissertation.

Seminar med Prof. Dr. Ueli Zahnd, Universitetet i Geneve

***A Disregarded Past
Medieval scholasticism and Reformed Thought***

Tid: mandag den 13. December 2021 kl. 13.15-15.00

Sted: Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.
lok 6B-1-62

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie

Teologisk Forening

Program for efterårssemesteret 2021

Tirsdag, den 21. september

Generalforsamling kl 18.00 på markedspladsen

Tirsdag, den 21. september

**Typologi mellem eksegetisk metode og tankeform
(Ambrosius, Augustin, Auerbach)**

Lektor dr. theol. Florian Wöller, Afdeling for Kirkehistorie, Københavns Universitet

Tirsdag, den 12. oktober

Teologi og pædagogik

Lektor emer. cand.theol. Poul-Erik Feldstedt

Tirsdag, den 2. november

En indføring i Hegels filosofi

Frimenighedspræst og forfatter cand. theol. Caspar Wenzel Tornøe

Tirsdag, den 16. november

En dansk bibeloversætter fra middelalderen og hans værk

*Lektor emer. ph.d. i teologi Bodil Ejrnæs, Afdeling for Bibelsk Eksegese,
Københavns Universitet*

Tirsdag, den 7. december

Gud er ikke død, Gud er ubevidst: Om Jacques Lacan og teologien

*Lektor emeritus ph.d. i litteraturvidenskab og psykoanalytiker René Rasmussen,
Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet*

Fredag 17. december

Teologisk Forenings Julefest

Foredragene finder sted 19.30 på Det Teologiske Fakultet,
Karen Blixens Plads 16, Markedspladsen

Entré kr. 25 per enkeltforedrag.

Medlemskab kr. 50 per semester for studenter og pensionister, kr. 75 for øvrige

Kierkegaardselskabet

Program for efterårssemesteret 2021

Torsdag den 30. september, kl. 19.30

Længslen efter Gud

Christel Wiinblad, forfatter

Torsdag den 28. oktober (2021), kl. 19.30

Spurvens trang og længslens gave

Et foredrag om Søren Kierkegaards bønner

*Eberhard Harbsmeier, tidligere lektor, Københavns Universitet,
samt tidligere rektor for Teologisk Pædagogisk Center Løgumkloster*

Torsdag den 25. november, kl. 19.30

Det tragiske hos Kierkegaard

Kristian Bunkenborg, Ph.d.

Torsdag den 27. januar, kl. 19.30

Kierkegaard og forsoningens apori

Cæcilie Varslev-Pedersen, Ph.d.

Alle foredrag finder sted på Københavns Universitet, Søndre Campus, Karen Blixens Plads 16 eller Njalsgade 76, auditorie 9A-0-01

Seneste titler i serien Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

Den komplette liste kan ses på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer>

82. Peter Søes. *Image of God, Knowledge of God. The Theological Anthropologies of Karl Barth and Wolfhart Pannenberg in Light of Tertullian*, Ph.d.-afhandling 2019. 276 s.
83. Ida Balslev Willert, *En ny vej til det gamle Evangelium. Hans Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen i Danmark 1933-1938*. Ph.d.-afhandling 2019. 196 sider.
84. Toke Møldrup Wolff, *The Undercurrents of State-Formation in Rural Somaliland. A Study of Gender and State-Making in the Somali Margins*. Ph.d.-afhandling 2019. 219 sider.
85. Karen Marie Leth-Nissen, *Dåb i dag*. 2020. 121 s.
86. Kristian Bunkenborg. *Kierkegaard and the Tragic: Aesthetic Entries into the Concepts of Modernity, Self, and Freedom*. 2020. 174 s.
87. Melissa Sayyad Bach. *Power of Perception in the Community Rule through Stability & Change*. 2021. 192 s.
88. Julie Skovgaard Sommer von Würden. *Elimu: Education and Islamic Knowledge in Zanzibar*. 2020. 330 s.
89. Tina Folke Drigsdahl. Det helliges dekonstruktion: En læsning af Jean-Luc Nancy's tese om kristendommens selv-dekonstruktion og (som følge deraf) en skitse til en kenotisk liturgi. 2021. 303 s.
90. Karin Braüner Vium Mikkelsen. Folkekirke og (børne)konfirmander med autisme-spektrumforstyrrelse: Et empirisk og teologisk studium af inklusion i folkekirkens relationelle liv. 2021. 398 s.

Bøger, der ikke er udsolgt, kan købes hos Academic Books, Søndre Campus.

Adskillige af bindene er desuden tilgængelige som e-bøger og kan hentes gratis på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer>.

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
KAREN BLIXENS PLADS 16
DK - 2300 KØBENHAVN S

WWW.TEOL.KU.DK